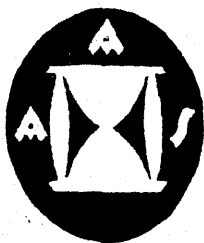

AJALOO LINE AJAKIRI

N° 2 **1928**
SEITSMES AASTAKÄIK
T O I M E T U S

P. TREIBERG
PEATOIMETAJA

P. BAUMAN / A. R. CEDERBERG / R. KLEIS
H. KRUIIS / J. KÖPP / O. LIIV / H. SEPP / J. VASAR

SISU:

Mõisatereduksiooni küsimus 1681. a. Liivi maapäeval. I. *J. Vasar.*
Rooma keisririigi sotsiaalmajanduslik areng uues käsitluses.
K. Vilhelmson.

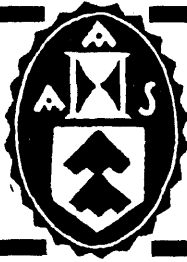
Eestikeelne plakaat Põhjasõja esimesist aastaist. *O. Liiv.*

Koguteos „Tartu“ ajalooline osa. *H. Sepp.*

Akadeemilise Ajaloo-Seltsi tegevus a. 1927—1928. *H. Ottenson.*
Varia.

EESTI
RAHVUSRAAMATUKOGU

EP 5721

Mõisatereduksiooni küsimus 1681. a. Liivi maapäeval.

I.

Reduksiooni ajajärk XVII sajandi lõpul on kahtlemata üks tume-damaid ja vähem läbiuuritud ajastuid kogu Baltimaade ajaloos. Reduksiooni aja lõpu kohta, mil sündmuste käik omandas dramaatilisema ilme, teame veelgi midagi, ehkki ka siin uurimine ei ole ulatunud pinnalt palju sügavamale. Reduksiooni esimesed faasid, mis omalt poolt seletust peavad andma huvi alati pingul hoidnud Patkuli küsimuse j. m. kohta, ei ole veel õieti uurimise alla tulnudki. Lühidalt on küll katsunud neid probleeme käsitleda Rootsi ajaloolased F. F. Carlson¹⁾ ja A. Fryxell²⁾. Esimene on aga oma töö iseloomu tõttu reduksioonile Liivis suutnud ainult vähe ruumi pühendada. Kuigi tundes mõnesugusel määral ürikulist materjali, ei ole ta siiski oma konspektiivses ülevaates jõudnud ära kasutada kõike seda, mis oluline. Seetõttu ei anna meile Carlson, kes muidu nii ilmekalt oskab kirjutada, Liivi reduksiooni kohta oma töös muud, kui peotäie omavahel sidumata kahvatuid fakte. Fryxell on oma kirjelduse raamid võtnud laiemalt, kuid ta töö omab populaarset ja ebakriitilist iseloomu. Ürikuid on ta kasutanud rohkem kui Carlson, kuid enamikus on need valesti tõlgendatud. Fryxell ei ole suutnud vahet teha Rootsi aadlile ja Liivi aadlile kuuluvate mõisate tagastamise vahel: pea kõik, mis käib esimese kohta, on ta üle kannud ka viimasele. Eksitusi tõeliste faktidega kombineerides jõuab Fryxell niikaugele, et vaevalt tema Liivi reduksiooni esimese

¹⁾ F. F. Carlson, Sveriges historia under konungarne af Pfalziska huset, II—V.

²⁾ A. Fryxell, Berättelser ur svenska historien, 17. delen, Stockholm 1852.

faasi ülevaates leidub lauset, mida võiks kasutada ilma reservatsioonita. Enamiku ta väiteist peab aga otsekohe ekslikuks tunnistama.

Balti ajalookirjandus ei ole juurde toonud midagi olulist neile faktidele, mis leiduvad vanemate ajaloolaste — F. K. G a d e b u s c h i, C. F. S c h o u l t z i A s c h e r a d e n i s t, C. K e l c h i, H. J. v. J a n n a u j. t. — teostes. C. S c h i r r e n i Liivi maapäevade retsessegi ei ole tarvilikul ja võimalikul määral kasutatud nende pealiskaudselt ja visalt esitatud faktide õiendamiseks, rääkimata juba trükkimatu ürikmaterjali kasutamisest. Uurimise energia on kulunud selle vigase faktide kondikava ülevärvimiseks enam või vähem tumedate tundevärvidega selle järgi, kuidas üks või teine autor on reduktsioonisse suhtunud.

Kõige selle tõttu ei ole järgneva kirjutise autoril pea mingit abi olnud seni olevast trükitud materjalist, peale Schirreni retsesside. Selle materjali juurdetoomine oleks põhjustanud ainult poleemika, mis käesoleva töö oleks paisutanud kaugelt suuremaks, kui see kavatsatud. Kuigi autor on täiesti teadlik selles, et ta seisukohad paljudes küsimustes risti vastu käivad endistele, on ta siiski ülaltähendatud asjaolu tõttu olnud sunnitud loobuma neid arvustamast. Võib olla, et tulevikus mõni pikem töö võimaldab üksikasjalisemalt arvustada ka endiste reduktsioonikirjeldajate erinevaid seisukohti.

22. novembril 1680 tehtud Rootsi riigipäeva otsus sisaldas tuntud „suure reduktsiooni“ otsustamise kõrval oma 7. punktis ka palve, et kuningas läbi viiks mõisate tagastamise Rootsi riigi välisprovintsidest, nende hulgas ka Liivimaal, tingimustel, mis riigipäeva otsustes ette nähtud¹⁾. Nagu allpool näeme, ei annud riigipäeva otsus mingisugust õiguslikku alust Liivi aadli maade reduktsiooniks ega ole seda selles mõttes ka kuningas Karl XI poolt kasutatud. Liivi aadlile kuuluvate mõisate tagastamise seisukohalt ei saa seepärast sellele otsusele omistada mingisugust erilist tähtsust.

Siiski määrab Rootsi riigipäeva otsuse daatum ajalisel selle piiri, mis ajast peale hakati astuma tegelikke samme niisuguseks mõisate tagastamiseks. Katsus ju kuningas, nagu näeme, enda algatust reduktsioonis varjata ning nähtavasti lasta mõtte selleks Rootsi riigipäeval üles kerkida. Alles seal väljendatud mõttest kinni haarates pidas kuningas enda seisukohalt võimalikuks ka omalt poolt algatada eeltöid Liivi aadli mõisate tagastamiseks. Kuna selle taktika kohaselt riigipäeva otsuses väljenduse leidsid peaasjalikult kuninga enda soovid, on ka selles otsuses esimesena ära määratud ulatus, milles reduktsiooni

¹⁾ See otsus leidub saksakeelses tõlkes C. S c h i r r e n i töös „Die Recesse der livländischen Landtage von 1681 bis 1711“, Tartu 1855, lk. 4 j. j.

kavatseti Liivimaal kuninga poolt teostada. Selle ulatuse juurde tuleme hiljemini tagasi.

Reduktsiooni hindamisel tuleb selget vahet teha kaht liiki mõisate vahel. Üle poole¹⁾ Liivimaa adramaade arvust oli isikute käes, kes olid Rootsi rüütlikojas immatrikuleeritud, ükskõik kas nad olid pärit Rootsi või Liivi aadlisuguvõsast. Need mõisad käisid pikema jututa Rootsi riigipäeva otsuse põhjal reduktsiooni alla, sest formaalselt olid nende omanikud riigipäeval kaasa hääletanud nende tagastamiseks. Niisuguste maade tagastatavuse üle otsustas Rootsi reduktsioonikomisjon Stokholmis täiesti ühesugusel alusel Rootsi riigis leiduvate mõisatega²⁾.

Liivi aadlile kuuluvate mõisate reduktsiooni riigipäeva otsuse ulatuses oli kuningas algusest saadik kindlasti otsustanud. Selle teostamine pidi jääma erilise Eesti- ja Liivimaa jaoks nimetatud reduktsioonikomisjoni hooleks. Komisjoni koostamisega tehti kuninga poolt algust vist juba 1680. a. lõpul. Esialgu kavatseti selle juhiks nimetada maapealik Fleming³⁾; mõnesugustel kaalutlustel jäädi aga peatuma pärastise Eestimaa kubeneri kindralmajor Robert Lichtoni juurde, kes nimetati komisjoni juhatajaks 4. jaanuaril 1681⁴⁾. Komisjoni liikmed nimetati 20. jaanuaril.

Liivi reduktsioonikomisjoni ülesandeks ei olnud ainult reduktsioon läbi viia. Ta ülesannete hulka kuulus veel uue maaderevisjoni teostamine, kindlustuste korraldamine, mitmesugused toimetused Riia linna tollide suhtes, talupoegade küsimus jne.⁵⁾ Kõige paremini võiks Liivi komisjoni otstarbeks nimetada kõigi Rootsi keskvalitsuse erakorraliste kavatsuste ja ettevõtete teostamist Liivimaal. Harilik valitsuse aparaat kindralkuberneriga eesotsas pidi oma administratiivse võimuga ainult komisjoni poolt tehtud otsuste täidesaatmisel abiks olema ning looma sellele tarviliku autoriteedi⁶⁾.

¹⁾ A. v. Transehe-Rosenecki järgi (Gutsherr u. Bauer in Livland im 17. u. 18. Jahrh., lk. 46) oli Liivimaa 4343 adramaast Rootsi aadli kätes 1728 adramaad. See arv tohiks suurem olla, sest siin on arvestatud peaaesjalikult Rootsi kõrgeaadliga. Paljud tegelikud liivimaalased olid Rootsis immatrikuleeritud.

²⁾ Eriti selgesti väljendub muude teadete kõrval see Sneckensköldi memoriaalist Lichtonile 3. apr. 1681, punkt 7. RRA (=Rootsi riigiarhiiv). Livonica 124. Samuti Sneckensköld kuningale 11. mail 1681. Ibid.

³⁾ RRA. Riigi registratuur a. 1681. Kammerkolleegiumile 4. jaan. 1681. Kas maapealik Flemingi all tuleb mõista tuntud reduktsioonitegelast Claes Flemingit või Jakob Flemingit, ei ole võimalik kindlaks teha.

⁴⁾ RRA. Riigi registratuur a. 1681. Lichtonile 4. jaan. 1681.

⁵⁾ RRA. Riigi registratuur a. 1681. Lichtoni instruksioonid 20. ja 29. jaanuarist.

⁶⁾ Balti ajalookirjandusse on G a d e b u s c h i, v. S c h o u l t z i (Geschichte der Reduktion in Livland, E. A. Herrmanni teoses „Beiträge zur Geschichte des

Üks komisjoni tähtsamaid¹⁾ ülesandeid oli reduktsiooni, revisjoni ja talupoegade vabastamise küsimuse esitamine Liivi maapäevale, sest algusest saadik oli kuningas otsustanud Liivi aadlile kuuluvate mõisate reduktsiooni asjus ära kuulata maapäeva arvamist²⁾.

Liivi-Eestimaa reduktsioonikomisjon kavatseti varsti peale selle nimetamist saata Riiga, sest Liivimaa tuli redutseerimisel esimeses järjekorras arvesse. Juba 20. jaanuaril 1681 nõuab kuningas, et Lichton nii ruttu kui võimalik välja sõidaks oma komisjoniga ja selle eest hoolitseks, et redutseeritavate mõisate 1681. aasta sissetulekuid võimalikult pea saaks kasutada riigi tarveteks³⁾. Mitte täiesti selgitatavail põhjusil viibis siiski komisjoni ärasõit. Siin võis tegemist olla mitmesuguste sekelduste ja eeltöödega, mis olid tarvilikud komisjoni otsekohe ülesande seisukohalt⁴⁾. Osalt võisid kaasa mõjuda ka Lichtoni eraprotsessid; kuid arvestades seda, et kuningas asja kiirustas⁵⁾, ei võinud sel olla otsustavat tähendust. Mõnda kõrvalist ülesannet kuninga poolt Lichtonile nähtavasti ei antud⁶⁾. Olgu sellega kuidas on, kuid komisjon, mis pidi kuninga arvamise järgi (20. jaanuarist) varsti teele minema⁷⁾,

russischen Reiches“, Leipzig 1843) j. t. kaudu sattunud palju otsekoheid dokumentide tõlgendamise vigu. Neid kõiki käesolevas töös ära märkida viiks töö raamest liiga kaugele välja. Tüübiline eksitus on järgmine. Schoultz (op. cit., lk. 91) ütleb, et kindralkuberner saanud käsu kuningalt, et „juhul, kui maanõunikud nende juures võimaliku „Missbrauchi“ tõttu Lichtoni propositatsioonidele vastu räägivad, ja veel muud, peab kindralkuberner... oma instruksiooni kohaselt teostama reduktsiooni, mis Rootsi seisuste poolt lubatud, sest see reduktsioon tuleb teostada mitte ainult Liivimaal, vaid ka mujal“. — See kiri, millest väga tõenäoliselt selline arvamine välja fantaseeritud, käsitleb aga hoopis midagi muud. Kui maanõunikud Lichtoni maapäeval propositiooni juures viibimist peaksid takistama, . . . siis peab Lichton (kindralmajor) oma instruksiooni kohaselt selle reduktsiooni täide viima, mis Rootsi seisuste poolt lubatud. TKA (=Keskarihiiv Tartus). Liivi kindralkubeneri arhiiv V 14 n. 16, Karl XI. Chr. Hornile.

1) RRA. Livonica 134. Lichton kirjas kuningale 28. juunist 1681 ütleb, „et suurem osa temale usaldatud ülesandest seisab maapäevas“. See on ainuke otsekohene ürikuline iseloomustus selle kohta, missugust tähtsust kuningas omistas maapäevale.

2) Lichtoni instruksioonid. RRA. Riigi registratuur a. 1681, 20. ja 29. jaanuarist.

3) RRA. Riigi registratuur a. 1681. Instruksioon Lichtonile 20. jaan.

4) Sellele viipab nähtavasti RRA. Riigi registratuur a. 1681, Lichtonile 3. maist. Siin öeldakse, et „Lichtonil nüüd kuninga teades enam mingit viibimise põhjust ei ole, niipalju kui see puutub ta ülesandesse. . .“

5) RRA. Riigi registratuur a. 1681. Lichtonile 26. veebr., 1. märtsil j. t.

6) Seda võib järeldada Lichtoni nime puudumisest Rootsi riigiarhiivis leiduvas võrdlemisi väga täielikus komisjonide nimestikus.

7) RRA. Riigi registratuur a. 1681. Runellile 20. jaan. Komisjon „innan kort läre afresa“.

pidi ärasõidu tähtpäevi¹⁾ järjest edasi lükkama, seni kui ka kinnikülmanud meri hakkas ülesõitu takistama.

Viimaks õöl vastu 9. juunit 1681 sõitis Lichton oma komisjoniga Stokholmist välja ja jõudis vastutuulte tõttu alles 16. juuniks Riiga²⁾. Komisjoni viibimisel oli reduktsiooniküsimuse edaspidise arenemise suhtes suur tähtsus.

Rootsi riigipäeva otsus sai varsti Liivi aadli seas tuttavaks ja, sisaldades nõude ka viimastele kuuluvate mõisate redutseerimiseks, tekitas siin suurt ärevust. Juba 1680. a. viimastel päevadel ilmusid kindralkuberner Christer Horni juurde Liivi rüütelkonna saadikud ja palusid viimaselt luba oma saadikute kokkutulekuks. Horn ei saanud neile seda nende privileegide tõttu keelda ning määras koosoleku tähtpäevaks 24. jaanuari 1681 Võnnus³⁾.

Võnnu kokkutulekul otsustati reduktsiooni ärahoidmiseks saata kolm saadikut kuninga juurde⁴⁾. Kuningale ei olnud saadikute tulemine soovitav. Reduktsiooni asi oli kord juba komisjoni kätte usaldatud; läbirääkimised otse kuningaga oleks lasknud asja asjatult laiali valguda. Pealegi püüdis kuningas siingi ise sekeldustest eemale jääda. Selles mõttes andis ta Hornile mõista, et see samme astuks saatkonna ärajäämiseks⁵⁾. Ka Lichtonile saadeti käsk komisjoni ärasõitu kiirustada, nii et see oleks enne saatkonna päralejõudmist välja sõitnud, sest kuningal ei olevat neile muud midagi vastata, kui nad Lichtoni juurde saata⁶⁾.

Vahepeal põhjustasid mitmed sündmused ärevuse kasvamist Liivimaa rüütelkonna keskel. Veebruari esimesel poolel jõudis siia uus majandusasehaldaja Jakob Sneckensköld⁷⁾. Uue asehaldajaameti ülesandeks oli üheskoos kindralkuberneriga hoolitseda provintsi finantsasjade eest; eriti aga kuulus tema kompetentsi endiste kui ka reduktsiooni tõttu kroonule langenud mõisate sissetulekute üle valitsemine. Sneckensköld pidi tagastatud mõisate ülevõtmisel töötama käsikäes Liivi reduktsioonikomisjoniga⁸⁾. Kuni komisjoni päralejõudmiseni oli see

1) Neid tähtpäevi võib järeltada mitmesuguste komisjonisse puutuvate ürikute grupeerumistest üksikute päevade ümber.

2) RRA. Livonica 134. Lichton kuningale 20. juunil 1681.

3) TKA. Liivi kindr.-kub. kontseptid. Horn Liivi deputaatidele 2. jaan. 1681.

4) RRA. Livonica 85. Horn kuningale 27. jaan. ja 3. veebr. 1681; Schirren, Recesses, lk. 11.

5) TKA. Liivi kindr.-kub. arhiiv V — 15 n. 23. Kuningas Hornile 1. märtsil 1681.

6) RRA. Riigi registratuur a. 1681. Lichtonile 1. märtsil.

7) RRA. Livonica 85. Chr. Horn kuningale 17. veebr. 1681.

8) RRA. Riigi registratuur a. 1681. Instruksioon Sneckensköldile 5. jaan.

ülesanne täiesti tema käes. Kuigi Rootsi aadli Liivimaal asuvate mõisate reduktsiooni alla kuuluvuse pidi otsustama Rootsi reduktsioonikomisjon Stokholmis, võis siiski pikema järeleuurimiseta kindel olla paljude niisuguste mõisate, eriti aga staarostkondade redutseeritavuses. Reduktsiooni asi oli kiire, riik vajab ruttu raha. Seepärast ei oodatud ära Rootsi reduktsioonikomisjoni otsust iga üksiku mõisa kohta, vaid Sneckensköld hakkas oma päralejõudmisel eriti staarostkondi kohe tegelikult esialgselt üle võtma¹⁾. Nii oli ta 24. veebruarini juba redutseerinud Laiuse, Põltsamaa, Viljandi, Karksi, Ruhja, Burtneeki (?) staarostkonnad ja Võnnu-Volmari piiskopkonna²⁾. Provisoorne mõisate ülevõtmine, ilma reduktsioonikomisjoni eelkäiva otsuseta, tekitab mulje, nagu oleks kogu reduktsioon täiesti omavaliline nähtus.

Puudus ülevaade, selle kohta, mida õieti redutseeritakse, milline asjaolu andis põhjust igasuguste kuulujuttude ja kartuse tekkimiseks. Liivi rüütelkonna keskel valitses arvamine, et reduktsiooni hakatakse teostama, ilma et tehtaks ühtki vahet eri juhtude vahel ja uuritaks iga üksiku õigust temale kuuluvale maaomandusele. Selle tagajärjeks oli loomulikult „mitte väikene alteratsioon“³⁾. Üldist arusaamatust aitas suurendada kuninga käsul Liivi kindralkubernerite poolt 25. jaanuaril antud patent, milles omanikele ära keelatakse reduktsiooni alla kuuluda võivaist mõisatest ära viia seemnevilja ja loomi ning talupojilt sisse nõuda maksuvõlgu endiste aastate eest, mis olid sageli õieti suured⁴⁾.

Kuigi kindralkuberner Horn, kellel arvatavasti enesegi puudus selge ülevaade reduktsiooni kuninga poolt kavatsetud ulatuse ja selle läbiviimise viisi kohta, katsus igapidi kaotada aadli eksiarvamist, nagu võetaks nende mõisad ilma õiguste järeleuurimiseta käest ära, osutasid tema püüded ainult osalisi tagajärgi. Kindralkuberner ei saanud aadlilt täiesti ära võtta selle halbu „impressioone“⁵⁾.

Horn kutsus meelte rahustamiseks, mis tema arvamise järgi „juba naabruse ja teiste konkrementide pärast“ nõuetav, maanõunikkude päeva 8. märtsiks 1681 Volmarisse kokku, kus muuseas pidi läbi räägitama ka tulevase maapäeva asjus⁶⁾. Ei ole täiesti kindel, kas alga-

1) RRA. Livonica 85. Chr. Horn kuningale 17. veebr. 1681.

2) RRA. Riigi registratuur a. 1681. Karl XI Sneckensköldile 5. aprillil 1681.

3) TKA. Liivi kindr.-kubernerite kantselei kontseptid. Chr. Horn kuningale 10. märtsil 1681.

4) TKA. Liivi kindr.-kubernerite arhiiv. Kontseptid a. 1681.

5) TKA. Liivi kindr.-kub. kantselei kontseptid. Horn kuningale 10. märtsil 1681.

6) Ibid.

tus selleks läks välja Hornist või Sneckensköldist¹⁾, igatahes pidi selleks ajaks ka Sneckensköld Volmarisse tulema²⁾.

Volmari maanõunikude päeval³⁾ teatas Horn kokkutulnutele kirjade põhjal, mis kuningas temale 9. jaanuaril saatnud ja mis Sneckensköldiga ühes tulnud, et viimase poolt teostatav reduktsioon käivat ainult Rootsi aadli mõisate kohta. Liivi aadli mõisate asi tulevat aga tuleval maapäeval arutusele; selleks olevat kuninga poolt nimetatud eriline komisjon, kellega siis asja kaalutakse iga mõisa dokumentide ja privileegide kohaselt. Indifferentsest reduktsioonist ei saavat kuninga kinnituse järgi juttugi olla, ning sellest tekkinud ärevus tohiks iseenesest ära langeda. Horni väiteid kinnitas ka Sneckensköld, tuges kuningale enda suust kuulnud sõnadele.

Horni teate järgi läks Volmari päeval korda aadli meeleolu niivõrra rahustada, et see edasi lükkas kavatsatud deputatsiooni saatmise kuningale juurde⁴⁾. Tõepoolest ei saa aga deputatsiooni edasilükkamist pidada küll kuigi kindlaks sümptomiks aadli meelte rahunemise kohta. Gustav v Mengdeni „Pro memoria“ polnud küll mingiks ametlikuks instruksiooniks saadikuile, kuid peegeldab siiski olukorda. Selles on saatkonna ühe tähtsama ülesandena ette nähtud samme astuda selleks, et reduktsiooniküsimuse otsustamisel ei mindaks mööda maapäevast⁵⁾. See siht langes Horni teadaandega automaatselt ära: asi lubati ju maapäeva ette kanda. Deputatsiooni enneaegse saatmise puhul oli aga karta, et Stokholmis püütakse neile peale suruda mingisugust kokkulepet, mis rüütelkonnale tervikus oleks vastuvõtmata ja sel viisil kuningale kätte annud teatud „Liivi aadli nõusoleku“ reduktsiooniks⁶⁾. Seepärast jäeti deputatsiooni saatmine edaspidiseks ja piirduti reduktsiooni ärahoidmise otstarbel ainult kirja saatmisega kuningale ja admiral Wachtmeisterile⁷⁾. Liivi aadli meeleolu rahunes ainult seevõrra, et otsustav silmapilk reduktsiooniks oli edasi lükatud maapäevani ja et karta polnud otsekohest mõisate äravõtmist. Lause Horni teadaandes, et „maapäeval asja arutamiseks tulnud ko-

1) TKA. Liivi kindr.-kub. kantselei kontseptid. Horn Sneckensköldile 23. veebr. 1681. Kontsept on segane.

2) TKA. Liivi kindr.-kub. kantselei kontseptid. Horn maanõunikudele 21. veebruaril 1681.

3) Vt. Schirren, Recesse, lk. 11 j.j. ja Horni esitis maanõunikudele 8. märtsil 1681. TKA. Liivi kindr.-kub. kantselei kontseptid a. 1681.

4) TKA. Liivi kindr.-kub. kantselei kontseptid. Horn kuningale 10. märtsil 1681.

5) Schirren, Recesse, lk. 13, märkus. Sisult kuulub Mengdeni promemoria aega enne Volmari maanõunikude päeva.

6) Ibid., punkt 5—6.

7) Schirren, Recesse, lk. 13.

misjoniga järele kaalutakse iga üksiku aadlimehe mõisate üle olevate dokumentide ja privileegide põhjal¹⁾, oli küllalt kurjakuulutav, et täiesti rahu majja tuua.

Liivi rüütelkond oli 1678. aastal kuningalt palunud staarostkondade redutseerimist²⁾. Osalt oli neile seetõttu meeltemööda käimasolev Rootsi aadli mõisate reduktsioon. Kuid Liivimaal maaomandusega varustatud Rootsi rüütlikojas immatrikuleeritud aadli hulgas leidus peale Rootsi kõrgeaadli, kelle käes peamiselt olid staarostkonnad, ka palju vähemaid maaomanikke, kes olid täiesti „liivimaastunud“ ning sugulussidemeis kohaliku aadliga, ja ka vanadest Liivi suguvõsadest isikuid. Niisuguste mõisate redutseerimist ei näinud Liivi aadel muidugi healmeel. Seetõttu pidi ka kõne all olev deputatsioon nõudma säärase mõisate mittetagastamist. Selles küsimuses läks Sneckensköldil küll korda tuua lahkhelisid aadli hulka, lubades need mõisad Liivi aadlile rendile anda³⁾, kuid ka siin ei võinud juttugi olla meeoleu rahunemisest.

Volmari päeva läbi rahulikumaks muutunud liivimaalaste meeoleu läks jälle ärevaks, kui Stokholmist tulnud erakirjade kaudu levis teade, et kuningas olevat otsustanud ette võtta uue põhjaliku maaderevisjoni. Kuuldused põhjenesid tõe alusel, sest Stokholmis tehti tõepoolest ettevalmistusi maamõõtjate saatmiseks Liivimaale⁴⁾. Aadlis äratas eriti võõrastustasjaolu, et kuningas vastu oma lubadust aadlile teatamata neile kaela saadab revisjoni ja pealegi veel mõõtmiste tõttu väga kulukal kujul, ja et ei ole pöödnud rüütelkonna poole, et see hariliku kombe järgi laseks oma esindajad viibida revisjoni juures. Kõigi selle tõttu levis aadli ringkonnis arvamine, „nagu poleks kuningas liivimaalaste vastu armuline ja seetõttu olevat kõik lootused, arvatavasti ka reduktsioonist möödapääsemiseks, kadunud“⁵⁾. Liivi aadli keskel valitseva ärevuse suurusest annab juba kujutelma see asjaolu, et kindralkuberner kuningale soovitab ära jätta reduktsiooni ja revisjoni üheaegset läbiviimist. Kuuldusi revisjonist kasutati Liivi aadli sugulaste poolt Kuramaal ja Leedus selleks, et muuta meeoleu veel raskemaks⁶⁾.

Äreva meeoleu tõttu oli reduktsiooniküsimus Liivi aadli ring-

1) Schirren, Recesse, lk. 12.

2) RRA. Livonica 234. *Extractum ex instructione Nob. Livoniae* 14. veebr. 1678, p. 3.

3) Vt. kuninga kiri Sneckensköldile 5. apr. 1681. RRA. Riigi registratuur a. 1681.

4) RRA. Riigi registratuur a. 1681. Major Emmerlingile 21. jaan. 1681.

5) TKA. Liivi kindr.-kub. kantselei kontseptid. Horn kuningale 22. märtsil 1681.

6) Ibid.

konnis muidugi igapäevaseks kõneaineks; sellega ühenduses arutati küsimust, kuidas üles astuda tuleval maapäeval, kus reduktsiooni-küsimus pidi päevakorrale tulema. Liialdatud kartused mõjusid kindlasti ka selleks kaasa, et needki, kes pidid jääma reduktsioonist puutumata, hakkasid omaltpoolt tundma hirmu oma mõisate saatuse kohta.

Kuningas sai nähtavasti sellest väga hästi aru, et ei tule aadlile aega anda end maapäeva vastu ette valmistada, sest ootamata välja tulles reduktsiooni teostamise ettepanekuga oleks suudetud kergemini kasutada huvide vastolu aadelmeeste keskel, et selle abil saavutada maapäeva nõusoleku reduktsiooniks. Vististi sel põhjusel kiirustaski kuningas Liivi reduktsioonikomisjoni ärasõitu. 5. aprillil 1681 kirjutas ta Sneckensköldile, et komisjon sõidab välja esimese vee lahtimine kuga, mia asjaolule ta panevat suurt rõhku, sest mida varem komisjon algab oma tegevust, seda parem. Nii olevat võimalik reduktsiooni vastu märgatavaid intriige enne katkestada, kui nad edasi leviavad, sest sääraseid intriigid võivat ainult segada reduktsiooni tööd¹⁾.

Komisjon laskis aga end oodata, ning jõudis pärale alles 16. juunil. 2. mail oli Chr. Horn ka reduktsiooni küsimuse arutamiseks maapäeva 16. juuniks²⁾ kokku kutsunud. Et Lichon viibis, oli ta 30. mail tähtpäeva 8. juulile edasi lükanud³⁾. Me näeme, et Liivi rüütelkonnale oli mitmesuguste asjaolude tõttu üle poole aasta jäänud aega end valmistada reduktsiooniküsimuse arutamise vastu. See asjaolu ei jäänud mõjuta 1681. a. maapäeva otsuse kujunemisele reduktsiooni vastu sihituks. Teiselt poolt aga andis komisjoni viibimine enne maapäeva ka kuningale võimaluse aadli meeolelu tundma õppida ning sellekohaselt kindlaks määrata oma komisjoni taktika Liivi maapäeval.

Enne spetsiaalküsimuste juurde asumist tuleb meil kummutada üks ekslik vaade, mis ühes või teises redaktsioonis esineb pea iga Balti ajaloolase juures reduktsiooni kohta üldiselt ning 1681. a. maapäeva kohta eriti. Selle küsimuse õigest hindamisest sõltub kogu 1681. a. maapäeva käsitus.

See konstruktsioon ise kõlab umbes järgmiselt. Liivi mõisate-reduktsiooni läbiviimisel põrganud kokku kaks vaadet Liivimaa ühenduse kohta Rootsiiga. Kuningapoolses leeris valitsenud arvamus, et Liivimaa olevat Rootsi riigisse inkorporeeritud ja alluvat seepärast Rootsi riigipäeva otsustele. Liivimaa olevat Rootsiiga reaaluunionis.

1) RRA. Riigi registratuur a. 1681.

2) TKA. Liivi kindr.-kub. kantselei kontseptid a. 1681.

3) Ibid.

Selle vastu asunud Liivi aadel seisukohal, et Liivi hertsogkonnal ei olevat Rootsi riigiga mingit tegemist. Liivimaa oma asju otsustavat Liivi maapäev; Rootsi riigipäeval ei olevat mingit ütlemist nende suhtes, sest viimane on Rootsiga ainult personaaluunionis. Viimast seisukohta pooldavad üldiselt Balti ajaloolased, ja vähemalt tegelikult näis säärane seisukoht valitsevat. Kuid sellest, et Liivimaa seisiks Rootsiga personaaluunionis, ei tohi veel järeldada kisendavat ülekohtu kuninga poolt Liivi reduktsiooni suhtes ja liivimaalaste õigustust oma mõisate eest võitlemises. Sest säärast seisukohtade kokkupõrkamist ei ole reduktsiooniküsimusega ühenduses olnud, vähemalt reduktsiooni esimesil aastail mitte. Niisugune seisukoht esineb küll tihti Liivi aadli poleemikas reduktsiooni kavatsuste vastu, kuid see on piltlikult öeldes võitlus tuuleveski vastu, ilma et kuningas oleks selleks põhjust annud.

Lichton oli kuninga ees esinenud küsimustega lähemalt ära määrata viisi, kuidas esineda reduktsiooni küsimuses maapäeval. Kuninga vastuses resolutsioonis 19. maist 1681 öeldakse järgmist. „Kuningas on alati arvanud, et Rootsis elavate ja teiste Rootsi rüttlikojas immatrikuleeritud aadelmeeste mõisad Liivimaal alluvad reduktsioonile Rootsi riigipäeva otsusega, ja see küsimus ei tohi Liivi maapäeval mingi delibereerimise alla tulla. Mis puutub Rootsis mitte immatrikuleeritud Liivi aadlisse, siis peab selle juures tarvitama teist meetodit, arvestades erinevusega, mis on olemas nende vahel, kes otsekohe alluvad riigipäeva otsusele, ning teiste vahel, keda peab teiste konsideratsioonidega katsuma viia selleni, et nad sellega konformeeruksid, mis riigiseisused lubanud“¹⁾.

Nagu sellest näha, ei asunud kuningas arvamisel, et Liivimaa allub Rootsi riigipäeva otsusele. Teiseks oli Karl XI liig tark selleks, et kasutada riigipäeva otsust ettekäändena reduktsiooni õigustamiseks Liivi aadli mõisate suhtes, sest sellega oleks ta aadlile ainult annud hea võimaluse vastuvaidlemiseks. Ülalkäsiteldud resolutsiooni 3. punkt ütleb selge sõnaga: „reduktsiooni läbiviimist ei tule Liivi aadli ees rajada riigipäeva otsusele, sest aadlil võiks seejuures avaneda juhus apelleerida oma vanadele privileegidele ja ka asjaolule, et Rootsi riigipäevad iialgi midagi ei ole otsustanud Liivimaa aadli üle“. Hiljemini näeme, et Lichton maapäeval talitas täiesti instruksioonide kohaselt ning ei mõelnudki esile tuua otstarbetut põhjendust Rootsi riigipäeva otsuse maksvusest Liivi aadli kohta.

¹⁾ RRA. Riigi registratuur a. 1681. 19. mail 1681.

Rootsi riigipäeva otsus 22. novembrist 1680 sisaldab aga tõesti määruse, et reduktsioon tuleb läbi viia ka Liivi aadli mõisate kohta. Meil on teada, et reduktsiooni ettepanekud jne. kuninga usaldusmeeste poolt poetati riigipäevale, kus nad siis välispidiselt otseku spontaanselt üles kerkisid. Kui kuningas ise ei uskunud Liivi aadli sõltuvusse Rootsi riigipäevast ja säärase väite kasutamist ei pidanud ka strateegilise võttena kohaseks, kuidas siis seletada asjaolu, et kuningas laskis üles võtta riigipäeva otsusesse Liivimaasse puutuvaid asju?

See küsimus moodustab oma ette peatüki, ja autor loodab mõnes teises kirjutises põhjalikumalt sellele vastata. Siin olgu aga lühidalt järgmist konstateeritud. Märkisime ära Karl XI juures püüet mitte lasta välja paista enda algatust reduktsiooni küsimuses. Neljaseisuslikul Rootsi riigipäeval, kus leidus vastolusid ka eri aadliklasside vahelgi, oli kerge lasta üles kerkida reduktsiooni mõtet.

Liivi maapäev koostus ainult ühest seisusest, kes kõigepealt oleks ise olnud puudutatud reduktsioonist. Kuigi siin võimalik oleks olnud reduktsiooni ettepanekut lasta maapäeva enese seast välja kerkida, oleks sel ometigi olnud palju vastaseid, ning asi ei oleks õieti arutusele pääsenudki. Kui leiduski maapäeva liikmeid, kel midagi reduktsiooni vastu ei olnud, ometigi polnud oodata, et neist tarvilik hulk aktiivselt oleks teotsenud selle sihi kasuks. Et maapäev lihtsalt reduktsiooni küsimuse arutamisest kõrvale ei põikleks, oli tarvilik, et ettepanek tuleks küllalt autoriteetselt poolt. Käesoleval juhul võis see ainult kuningas olla. Rootsi riigipäev käsitles kord juba reduktsiooniküsimust; siin oli kerge ka Liivi reduktsiooni mõtet esile manada.

Tuleb veel silmas pidada, et Rootsi riigipäeva „otsus“ ei olnud otsus sõna tõsisel mõttes. Formaalselt moodustas ta soovi, et kuningas teostaks reduktsiooni temas äramääratud ulatuses. Rootsi asjade kohta oli see tegelikult sama hea kui seadus, kuid Liivi asjade kohta jäi see selleks, mis see formaalselt oli — sooviks. Riigipäeva otsus pidi siis juhul, mil ka Liivimaasse puutuv osa oli tema poolt inspireeritud, andma kuningale küll mitte õigusliku aluse reduktsiooni teostamiseks Liivimaal, siiski aga loomuliku psühholoogilise põhjenduse tema algatusele reduktsiooni läbiviimise või maapäevale vastava ettepaneku esitamise suhtes¹⁾

1) Oletuse vastu, et kuningal tõsi taga oli Liivi aadli mõisate reduktsiooni nõude ülesvõtmisega Rootsi riigipäeva otsusesse, kuid et ta seda pärast muutis, tundma õppides Liivi aadli meeleolu ja argumente niisuguse kavatsuse vastu, räägib see asjaolu, et juba algusest peale kuningal oli kavatsus asja lasta tulla arutusele Liivi maapäeval. Milleks siis kuningal veel tarvis oli omale õigustust otsida Liivi maapäevalt?

Kui Sneckensköld Liivimaal algust tegi tegeliku reduktsiooniga veebruaris 1681, oli siinse aadli keskel tuntud ainult riigipäeva otsus. Kardeti ja usuti, et Sneckensköld hakkab redutseerima ka liivimaalaste mõisaid. Siis oli loomulik vaielda Rootsi riigipäeva kompetentsi vastu Liivimaa asju otsustada¹⁾. Kui siis Volmari päeval selgus, et Sneckensköldi poolt teostatav reduktsioon piirdub Rootsi aadlile kuuluvate mõisatega ja Liivi aadli mõisaid käsitletakse maapäeval erivaatepunktist, kaotas see väide oma aluse. Liivi aadli vastuväiteis elas see aga edasi, sest siitpoolt püüti esitada võimalikult palju vastuvaieldavat reduktsioonile, igakord hoolimata sellest, kas vastuvaie-lus oli põhjendatud või mitte. Arvatavasti pääsis siit ka see vaade ajalookirjandusse vanemate autorite, Gadebuschi, Schoultszi, j.t. kaudu, leides näilist kinnitust selles, et kuningas kirjades oma käsu-alustele sageli mainib riigipäeva otsust reduktsiooni psühholoogilise motiivina ning sageli ka reduktsiooni ulatust nimetab lühidalt sellena, mis riigipäev lubanud. Ülaltoodud tsitaatide põhjal aga tohiks selge olla, et kuningas kunagi ei põhjendanud oma õigust reduktsiooniks riigipäeva otsuse abil. See asjaolu sunnib ka 1681. a. Liivi maa-päeva hindama tõsisemalt, sest reduktsiooni lubadusega Liivimaa kohta riigipäeva otsuses ei saadud ega arvatud seda saanud olevat veel täiesti legaalselt alust Liivi reduktsiooniks. Viimast tuli nõutada Liivi maapäevalt endalt.

Liivi aadli mõisate reduktsiooni oli kuningas algusest saadik pi-danud tarvilikuks ja otsustanud selle läbi viia ükskõik mil viisil. Muuga ei ole seletatav asjaolu, et juba 20. jaanuaril 1681 koostati Liivi-Eesti reduktsioonikomisjon. Vaevalt oleks seda tehtud siis, kui reduktsiooni läbiviimine oleks peetud sõltuvaks maapäevade otsustest, mille jaata-vuses ei võidud kaugeltki kindel olla. Samaks ajaks oli kuningas otsusele jõudnud, et Liivi aadlile kuuluvate mõisate tagastamise kü-simus tuleb esitada maapäevale²⁾. Muidugi oli ette näha et siin heakskiidu saavutamine reduktsiooniks ei lähe kaugelki nii libedasti kui Rootsi riigipäeval, kus võimalik oli kerge vaevaga üksiteise vastu välja mängida üksikuid seisusi ja aadliklasse. Täiesti lootusetu ei paistnud aga, nagu allpool näeme, reduktsiooniküsimuse läbiminek mitte.

Reduktsiooni ettepaneku läbikukkumise korral Liivi maapäeval oli kuningal ju pare-maid põhjendusi, ja me näeme hiljemini, et alguses loodeti asja maapäeval läbi viia.

¹⁾ Selles mõttes on ka kirjutatud Mengdeni promemoria. Schirren, Recessel, k. 11, märkus.

²⁾ See seisukoht esineb juba Lichtoni esimeses instruksioonis 20. jaan. 1681. RRA. Riigi registratuur a. 1681.

Reduktsiooni läbiviimine maapäeva nõusolekuga pakkus märgatavaid paremusi. Mitte ainult seda, et „aadli vabatahtlik veenmine reduktsiooniks annaks kogu asjale välisilmas soodsa valguse“¹⁾, vaid ka palju praktilisemaid. Maapäeva poolt heakskiidetud reduktsiooni teostamisel oleks ära langenud paljud raskused, mis paratamatult ähvardasid üles kerkida lihtsalt kuninga volitusel läbiviidava maadetagastamise puhul. Oli loota keeruliste ja tülikate õiguslikkude vaieluste ärajäämist, täiesti vastuvaidlematut reduktsiooni alust, vähemat ärevust aadli hulgas ja selle tagajärjel vähem intriige kuninga vastu. Reduktsiooni tegelikus läbiviimises võis sel puhul arvestada suurema hõlpsuse ja kiirusega. Need silmanähtavad paremused andsid küllalt põhjust selleks, et katsuda reduktsioonilt saada maapäeva nõusolekut; pealegi ei olnud sellega ju midagi kaotada, peale väikese ajakulu, mis oleks asja õnnestumisel mitmekordselt tagasi võidetud.

Maapäeval pidi kuninga nimel asju ajama Liivi reduktsioonikomisjoni esimees R. Lichton. Komisjoni väljasõidu viibimise tõttu on Lichtoni instruksioonid pärit mitmest ajast — jaanuari lõpust (instruksioon 20. jaan. ja salajane instruksioon 29. jaan.) ja 19. maist 1681 (kuninga resolutsioon Lichtoni memoriaali ja lähemate järelepärimiste peale)²⁾. See õnnelik asjaolu lubab meile heita pilgu selle aja kestes toimunud kuninga vaadete arenemisele selle kohta, kuidas reduktsiooni asju maapäeval ajada.

Jaanuari lõpul arvestas kuningas nähtavasti kaunis kindlasti, et on võimalik saada maapäevalt nõusoleku reduktsiooniks. Reduktsiooniküsimuse maapäevale toomise otstarve oli lihtne — aadlilt pidi saavutatama nõusolek riigi heakäiguks ja enda julgeolekuks loobuda kõigist neist mõisust, mille redutseeritavuse näeb ette Rootsi riigipäeva otsus ja kuninga käesolev instruksioon Lichtonile³⁾.

Lichtoni salajane instruksioon kinnitab seda seisukohta. Mitmesugustes üksikasjades lubab kuningas Lichtonile pehmenada esialgseid nõudeid, nagu nad avalduvad avalikus instruksioonis, selleks et „teha aadel kuninga intentsioonidele vastutulelikumaks“⁴⁾. Et kuninga eesmärgiks oli reduktsioonile saada hariliku nõusoleku maapäevalt, selle tõenduseks on ka järgmine asjaolu. Kuningas käsib Lichtonit maapäevalt nõuda küll ühe ja teise mõisateliigi tagastamist, „kuid kui aadlis ilmneb märgatav vastupanu“, siis on Lichtonil luba teha mitme-

1) RRA. Riigi registratuur a. 1681. Resolutsioon Lichtoni memoriaalile 19. mail, p. 2.

2) Kõik leiduvad RRA Riigi registratuuris.

3) Lichtoni instruksioon 20. jaan. 1681, p. 7.

4) Lichtoni salajane instruksioon 29. jaan. 1681, p. 4.

suguseid mõõndusi, kasutades seda kuninga armulikkuse erilise tõendusena¹⁾. Edasi — „oleks küll väga hea, kui aadli võiks viia nii kaugele, et ta tasuta loobuks müüdnud ja pärijate vahel likvideeritud mõisust. Lichton püüdku niipalju kui võimalik seda saavutada. Kui aga selles raskused tekivad, võib ta leppida mõisate eest tasu maksmisega²⁾. Pandimõisate juures peab Lichton katsuma intressi alla viia 6⁰/₀-ni, kui seda raske teha, siis 8⁰/₀-ni, kui aga teisiti kuidagi võimalik pole, siis 10⁰/₀-ni³⁾).

Me näeme, et kuningas alguses lootis saada maapäevalt reduktsiooniks vabatahtliku nõusoleku. Lichtoni taktika maapäeval pidi seisma harilikus kauplemises etteküsimisega. Loodeti teatava kompromissi võimalust kuninga esialgsete suurte nõuete ning aadli reduktsiooni eitava seisukoha vahel.

Reduktsioonikomisjoni väljasõidu viibimisega Liivimaale võimalus tutvuda aadli meeoleolu arenemisega reduktsiooni suhtes, millest eelpool andsime lühikese ülevaate. Kuningale said teatavaks kõik eeltoodud üksikasjad; peale selle oli tal võimalus ka otsekohe tutvuda aadli seisukohaga reduktsiooni asjus supliigi kaudu, mis saadeti Volmari päeval. Vahepeal oli ka Eestimaa rüütelkonna saatkond käinud Karl XI juures⁴⁾. Kui juba Eestimaal, mida reduktsioon pidi puudutama võrdlemisi kergesti, reduktsiooni mõtte leidis ägedat vastuseisu, siis pidi Liivimaaga asi mitu korda hullem olema. 19. maiks 1681 oli Karl XI selge, „et Liivi aadel ja rüütelkond saab katsuma end reduktsioonist täiesti eemale hoida, ja vaevalt mõjuksid nendele mingisugused demonstratsioonid, selleks et neid disponeerida kuninga kavatsuste vabatahtlikuks konsensiks ja jaatamiseks“⁵⁾. Et näis olevat ainult vähe lootust reduktsioonitöö heakskiitmiseks maapäeva poolt, siis töötas alguses kavatsetud kauplemise taktika tarvitamine maapäeval muutada otstarbetuks ja koguni kahjulikuks.

Juhul, kui reduktsiooniküsimus oleks maapäevale harilikus korras esitatud heakskiitmiseks, oli tõenäoliselt oodata eitavat vastust. Kuningas pidas aga reduktsiooni läbiviimist „asjaks, mis lõppude lõpuks ikkagi peab sündima“. Vaja oli valmis olla reduktsiooni teostamiseks ka vastu maapäeva tahtmist. Kui nüüd reduktsiooniküsimus oleks esitatud maapäevale endise taktika järgi harilikus korras, kui üksikute

¹⁾ Lichtoni salajane instruktsioon 29. jaan. 1681, p. 5.

²⁾ Ibid., p. 6.

³⁾ Ibid., p. 7.

⁴⁾ RRA. Rígi registratuur a. 1681. Vastus Eestimaa rüütelkonna palvele 15 aprillil 1681.

⁵⁾ Resolutsioon Lichtoni memoriaalile 19. mail 1681, p. 2.

punktide ümber oleks kaubeldud jne, siis oleks kuningas sellega isenesest tunnustanud, et reduktsiooniküsimuse otsustamine kuulub Liivi maapäeva kompetentsi. Pärastine reduktsiooni läbiviimine kuninga käsul — *per modum mandati* — oleks seetõttu ilmselt omanud ülekohtu maiku, ja kuningal oleks olnud väga raske põhjendada oma õigust selliseks reduktsiooniks. Ka poleks kuningal sel korral kerge olnud vaielda väite vastu, et reduktsiooni võib teostada ainult Liivi maapäeva nõusolekul, sest andes asja maapäeva otsustamiseks oleks ta ju ise tunnustanud säärast seisukohta. Samuti ei olnud soovitatav „maapäeval lasta esile tulla laialdasi debatte ja kasutuid deliberatsioone, mille läbi reduktsiooni töö alistuks aadli vabale heaksarvamisele“¹⁾. arvatavasti küll seepärast, et selle tagajärjel aadli poolt võib-olla lubatud reduktsioon oleks võinud kujuneda nii kitsapiiriliseks, et see oluliselt oleks olnud võrdne reduktsiooni täieliku eitamise ja ning annud samu tagajärgi kui viimane.

Kõigil neil põhjusil ei olnud otstarbekohane, „et reduktsioonile vaadataks kui küsimusele, mis kuulub Liivi aadli apartse maapäeva alla“²⁾. Seda tuli Liivi aadlile algusest saadik mõista anda ja selle seisukoha deklareerimise võimalus omale tulevikuks reserveerida, kui tuleks reduktsiooni teostada vastu maapäeva tahtmist. Sellest hoolimata pakkus maapäeva nõusoleku saamine reduktsiooniks endiselt juba loendatud paremusi võrrelduna reduktsiooni *per modum mandati* läbiviimisega. Reduktsiooniküsimuse eitavat tagajärge maapäeval tuli tõsiselt arvestada, kuid siiski võis ikkagi leida ka võimalus soovitava otsuse läbimineks. Mõisate tagastamine maapäeva nõusolekul pakkus niipalju paremusi, et seda teed pidi vähemalt katsuma. Eeltööd selleks olid tehtud, maapäeva kokkukutsumine lubatud.

Nii näeme, et reduktsiooniküsimuse esitamine maapäevale selle nõusoleku saamiseks oli üheltpoolt kuningale soovitatav, teiselt poolt aga ähvardas kahju tuua. Oli vaja leida mingit teed, kuidas nii hästi hundid saaks söönuks ja lambad jääksid terveks. Säärast teed katsuski kuningas leida.

Üheltpoolt kirjutatakse Lichtonile ette järgmist. „Aadlile tuleb maapäeval käsk anda, et see täidaks kuninga resolutsiooni reduktsiooni kohta ja oleks sellele sõnakuulelik“³⁾. Reduktsiooni õigusliku aluse suhtes asugu Lichton kogu aeg seisukohal, et reduktsiooni küsimusele ei tule vaadata kui aadli erilise maapäeva kompetentsi kuuluvale asjale. Ka ei tohi mõisate tagastamise põhjenduseks võtta Rootsi

¹⁾ Resolutsioon Lichtoni memoriaalile, p. 2.

²⁾ Ibid., p. 3.

³⁾ Resolutsioon Lichtoni memoriaalile 19. mail 1681, p. 3. „per mandatum ansges, att efterlefvä och fullgjöra Kgl M-ts resolution om reductionen“.

riigipäeva otsust, mis annaks aadlile ainult võimaluse vastu vaielda. „Et kõigist etteheiteist üle olla, peab Lichten jääma järgmise fundamendi juurde ja selle järgi sisse seadma oma remonstratsioonid: Kuningliku Majesteedi võimuga on ühenduses õigus disponeerida ja määrata kõike seda, mis paratamatult tarvilik riigi ja selle juurde kuuluvate provintside heakäekäiguks ja julgeolekuks. Reduktsioonile tuleb vaadata, kui sellisele paratamatusele. See hädatarvilikkuse korral kuningale kompeteeruv õigus ja dispositioon olgu komisjoni aluseks“¹⁾).

Lichten pidi järjekult oma esinemises asuma seisukohal, et kuningal on õigus Liivimaal oma tahtmisel reduktsiooni läbi viia, sest seda nõudvat paratamatus. Kuid ei tahetud ka maapäeva tarvitada lihtsaks käsu teatavakstegemiseks. Kogu maapäeva käigust näeme, et Lichtoni eelmised instruksioonid — maapäevalt nõusolekut saada reduktsiooniks — oma maksvust ei kaotanud uue instruksiooni — resolutsiooni-punktide — väljaandmisega. Äsja kirjeldatud kujul võis Lichten esineda selle järel, kui aadlile oli üle antud kuninglik propositioon vastuvõtmiseks ja reduktsiooni heakskiitmiseks. Lichten pidi küll asuma seisukohal, et reduktsioon on kuninga asi ja ei vaja õieti maapäeva nõusolekut, kuid ta pidi ühtlasi samal ajal katsuma aadlilt viimast saada. Sellele juhib tähelepanu ka resolutsiooni 5. punkt, milles öeldakse: „Kui kindralmajor [Lichten] aadli ülalpidamisest märkab, et mingi muu enamei aita [gieller], siis peab ta ülaltoodud fundamendi²⁾ põhjal aadlile teatavaks tegema kuninga lõpliku tahtmise ja resolutsiooni [järgneb üksikute redutseeritavate mõisaliikide ülevaade]³⁾).

Nii olid kavatsused tuleva maapäeva suhtes lühidalt järgmised. Aadlile pidi esitatama propositioon reduktsiooni heakskiitmiseks. Lichten pidi katsuma saavutada aadlilt jaatava vastuse, kaubeldes viimasega harilikul viisil, kuid ühtlasi lastes välja paista, et asi ise sugugi ei sõltu aadli nõusolekust, vaid et kuningal ka selletagi õigus on reduktsiooni ette võtta. Kui oleks ära näha, et aadel omalt-

¹⁾ Resolutsioon Lichtoni memoriaalile, punkt 3.

²⁾ Kuningale kompeteeruv õigus hädakorral reduktsiooni ette võtta.

³⁾ Resolutsioon Lichtoni memoriaalile 19. mail 1681, punkt 5. See ei tähenda sugugi, et Lichten kuninga õigusele koputades alles siis pidi välja tulema, kui ta maapäevale teatavaks teeb kuninga lõpliku otsuse. Resolutsioonist jääb, kuigi vähesel määral, võimalus ka seda oletada. Siin aga näitab maapäeva tegelik käik, et Lichtonile algusest peale ette kirjutati resolutsioonis ettenähtud kuninga reduktsiooni õigusele toetumine. Kuigi resolutsiooni punktides seda ei saa üksi kindlasti tõendada, ometi on see ka nii tõenäolisem, ilma et tarvitseks tuttav olla maapäeva käiguga.

poolt tõrgub reduktsiooni tarvilikul määral heakskiitmast, pidi Lichten teatavaks tegema ulatuse, mille kuningas kavatseb reduktsioonile Liivimaal anda.

Selle meetodiga arvas kuningas juhul, kui maapäev vastu võtab reduktsiooni propositsiooni, saada võimaluse reduktsiooni kergeks läbi viimiseks, juhul aga, kui maapäev selle tagasi lükkab, vabaneda vastasel korral olemasolevast köidikust, nagu oleks ta ise asja tunnustanud maapäeva kompetentsi kuuluvaks.

Gustav v. Mengdeni promemoria kajastab meeoleolu, mis Liivi aadlis reduktsiooni suhtes valitses maapäeva eel. Selles nõutakse, et reduktsiooni asi tuleks Liivi maapäevale. „Ja kui siis tahes või tahtmata peab reduktsiooni asjus millegagi leppima, siis jääks järele vähemalt *species libertatis*, kuna seda ise on lubatud“¹⁾. Kuningas oli liivimaalaste meeoleolust võrdlemisi hästi informeeritud; järjekult võisid tal niisugused mõttemõlgutused teada olla. Väga võimalik on, et kirjeldatud taktika abil ära näidates, et on otsustatud reduktsioon maksku mis maksab läbi viia, loodeti säärast nõusolekut maapäevalt kergemini välja pressida. Oli ju kuningal teada, et ka Rootsi kõrgeaadel, ära nähes, et midagi enam polnud päästa, katsus anda reduktsiooni otsusele vabatahtliku heakskiitmise kuju.

Ainult tundes kuninga poolt Lichtenile maapäevaks ettekirjutatud taktikat võib täiel määral aru saada maapäeva üksikasjalisest käigust. 1681. a. maapäeva läbirääkimised omavad täiesti erilist ilmet. Sellelt ei küsita harilikus korras nõusolekut reduktsiooniks, kuid samal ajal ei teatata temale ka ainult kuninga resolutsiooni, vaid püütakse maapäevalt tagantjärele saada heakskiitu juba otsustatud asjale.

Kuigi kuningas nägi võrdlemisi kindlasti ette maapäeva äpardumist reduktsiooni küsimuses, siiski sai alles siin lõplikult selgeks, kas mõisate tagastamine Liivimaal tulevikus toimub „legaalsel“ teel maapäeva nõusolekul või tuleb selleks teha „revolutsiooni ülevalt“ ja reduktsioon teostada ainult kuninga enese nimel. Seni mõõduandvaks peetud Rootsi riigipäeva otsuselt kuningas ei saanud ega otsinudki õigustust oma üritusele. Ja nii langeb see kriitiline punkt mitte 1680. a. lõpule, vaid just meie maapäevale. Juba seegi asjaolu, rääkimata mõnedest ootamatustest, mis esile kerkisid maapäeva kestvusel, jättes reduktsiooni edaspidisele arenemisele sügavad jäljed, põhjustab meid võrdlemisi üksikasjaliselt jälgima maapäeva tegelikku käiku käesoleva kirjutise teises osas.

J. Vasar.

¹⁾ Mengdeni promemoria, p. 10. Schirren, Recesse, lk. 13, märkus.

Rooma keiserrigi sotsiaalmajanduslik areng uues käsitluses.

Rooma keiserrigi ajalugu on tervikuna harva käsitletud: isegi Mommsen jättis kirjutamata keiserrigi ajaloo, mis pidi moodustama tema Rooma ajaloo kohta käiva suure töö neljanda köite. On ju teada igalühel, kes on tegeleenud selle ajajärguga ja tunneb sellesse kuuluva materjali rohkust ja mitmekesisust ning selle uurimisel tekkivaid probleeme, kui raskeks ülesandeks kujuneb selle ala sünteetiline käsitlus. Seda suurem on prof. Michael Rostovtseffi teene, kes oma uues raamatus, pealkirja all: „*The social and economic history of the Roman empire*“ (Oxford 1926), on uuesti läbi töötanud selle hiiglamaterjali ning selle kasutanud suurejooneliseks sünteesiks täiesti uelt vaatekohalt. Autor, endine Peterburi ülikooli professor, kes Vene revolutsiooni ajast viibib Ameerika Ühendriikides ja praegu toimib Yale-University's vana-ajaloo professorina, on ammu tuntud kui meie aja kõige väljapaistvamaid uurijaid Rooma ja hellenismi ajaloo alal. Tema uus teos Rooma keiserrigi sotsiaalsest ja majanduslikust arenemisest on kahtlemata parim ja tähtsaim selle väsimata uurija seni ilmunud arvurikkaist töist. Enne Rostovtseffi ei olnud Rooma keiserrigi sotsiaal- ja majanduselu probleem selle täies ulatuses veel kunagi käsitletud ja tööd, mis seda küsimust puudutasid, valgustasid seda ainult antikvaariliselt vaatekohalt. Rostovtseffi raamat käsitleb esimesena seda küsimust geneetiliselt ja esitab esimesena poliitilise ajaloo tagaseinal pildi Rooma keiserrigi sotsiaal- ja majanduselu arenemiskäigust.

Sisukas töö on kauaaegse ja vaevarikka üksikasjade uurimise tulemus. Otse imetlemisväärne on autori kasutatud materjal oma rikkuselt ja mitmekesisusel. Autor valdab haruldasel viisil kõiki kõne alla tulevaid muinasteaduse eridistsipliine ning kasutab oma töös sama põhjalikkusega niihästi kirjanduslikku traditsiooni kui ka seda hiiglamaterjali, mida pakuvad epigraafika, papüroloogia ja eriti arkeoloogia.

Kuid see on ainult üks külg. Aine mitmekesisusele ja üksikasjade rohkusele vaatamata moodustab raamat ühe orgaanilise terviku. Temas kogutud ja autorile omase filoloogilise täpsusega interpreteeritud üksikasjad alistuvad kõik vähestele juhtivatele põhimõtetele, ühinedes ühtlase ja oma suunas määratud protsessi valgustamiseks. Selle protsessi üldskeemi annab autor ise oma raamatu eessõnas.

Rooma keiserrigi sotsiaalne ajalugu kujutab enesest klasside nivelleerumisprotsessi, mis avaldub kõrgemate sotsiaalsete kihtide kõrvaletõrjumises või täielikus absorbeerimises alamate poolt. See protsess sünnib mitmes järgus. Selle lähtekohaks on sotsiaalsed võitlused esi-

mestel sajanditel enne Kristust, mis lõpevad proletariaadiga liidetud Itaalia keskklasside võiduga privilegeeritud senaatorite ja ratsanikkude klassi üle. Augustuse valitsus tähendab kompromissi mõlema vaenuliku leeri vahel. Juliuste ja Claudiuste hirmuvalitsus annab vanale aristokraatiale viimase verise hoobi. Flaviused, toetudes, nagu nende eelkäijadki, linnaelanikudele, keskklassidele, soodustavad, samuti oma eelkäijate eeskujul, terves riigis linnaelu arengut. Antoninuste valgustatud monarhia ajal jõuab oma tipule see protsess, mis aegamööda oli viinud keskklassi, munitsipaalse buržuaasia valitsusele. Kuid viimane, moodustades võrreldes maaelanikkudega ainult õhukese rahvakihi, ei seisa ilmariigi valitsejana oma ülesande kõrgusel. Ta kaotab oma aktiivsuse ning elab maarahva tööjõu ekspluateerimisest. Sotsiaalselt jaguneb terve riigi rahvastik kaheks teravalt teineteisest eraldatud klassiks: ühel poolel seisavad privilegeeritud ja arvult vähesed linnaelanikud — *honestiores*, teisel poolel töötavate talupoegade massid — *humiliores*. Mõlema klassi vahel tekib lõpuks äge antagonism, mis viib III sajandi sotsiaalsele revolutsioonile. Võitlus lõpeb linna-buržuaasia hävitamisega ja uue riigikorra loomisega. Uus, oludele sobitatud riigikord, IV ja V sajandi orientaalne despootia toetub sõjaväele, tugevale bürokraatiale ja talupoegade massile.

Sotsiaalse arengu üksikutele järkudele vastavad kindlad majanduselu vormid. Nii esindab hilisema vabariigi vana aristokraatia, kelle langemine moodustab sotsiaalse protsessi esimese järgu, feodaalse kapitalismi majandusvormi. Teda asendab hellenistlikes riikides tüübiline, kaubandusel ja tööstusel ning teaduslikult fundeeritud põllundusel baseeruv linnakapitalism, mille esindajaiks on linnaelanikud. Ühes linnaelu levinemisega üle terve riigi jõuab selle majandusvormi arenemine etteaimamata kõrguseni, ei ole aga küllalt elujõuline selleks, et sel kõrgusel püsida. Linna-buržuaasia degenerereerub, tema iseloomustavaks ideaaliks saab majanduslikult ebaproduktiivne *rentier*. Tööstus ja kaubandus detsentraliseeruvad ja kaotavad oma endise juhtiva osa majanduselus. Ekspluateerimise süsteem ei anna maarahvale, kelle õlgadel lasub nüüd terve riigi ülalpidamine, võimalust kõrgemale tasapinnale tõusmiseks. Riigi alalhoidmiseks ikka sagedamini tarvitusele tulev sunduse-süsteem hävitab lõplikult rahva majandusliku aktiivsuse. Nende nähtuste tagajärjeks on üldine majanduselu langus, taandumine primitiivsetele majandusoludele ja riigikapitalismi tekkimine.

Seda siin lühidalt skitseeritud arenemisprotsessi kirjeldab autor oma raamatu kaheteistkümnnes peatükis. Neist käsitlevad kolm esimest, pärast sissejuhatavat vabariigi ja kodusõdade ajajärgu kirjeldamist, Augustuse ja tema järglaste — Juliuste ja Claudiuste — valitsust; järgmised viis peatükki on pühendatud Flaviustele ja Antoninustele; üheksas annab

ülevaate Septimius Severuse ja tema lähemate järglaste sõjaväelisest monarhiast, kuna kolme viimase sisuks on kolmanda sajandi sõjaväeline anarhia ja Diokletianuse orientaalne despotia.

Teose alul antud sissejuhatuse teemiks on ajalooline protsess, mis on loonud sotsiaalsed ja majanduslikud olukorrad Augustuse ajal. Nende olukordade kujunemine on tingitud kahest tegurist — Rooma arenemisest ilmariigiks ja selle arenemisega lähedalt seotud klasside antagonismist kahel viimasel sajandil enne Kristust.

Room moodustab juba alates IV sajandist e. Kr. talupoegade riigi. Terve maa on jagatud keskmise suurusega taludeks; maad harivad talupojad ise oma perekonna ja ainult erakordselt ka orjade ja klientide abil ning teravilja kultuuri eelistatakse kõigile teistele põllundusvormidele. Võidud Kartaago ja idariikide üle mõjutavad otsustavalt Rooma edaspidist sotsiaal- ja majanduselu arenemist. Nad viivad kõigepealt niisasti terve riigi kui ka üksikute rahvakihtide rikastamisele. Suured varandused sõjasaagi näol langevad eriti sõjajuhtide, senaatorite klassi liikmete, kätte, kuna teise rikastamisallika moodustab selle klassi esindajatele ülesandeks tehtud uute provintside valitsemine. Võitudest loodud situatsiooni kasutavad senaatorite kõrval peamiselt isikud ratsanikkude seisusest. Olukorrad võimaldavad igasuguseid rahaoperatsioone ja sel teel omandatud kapital paigutatakse enamasti maasse. Uued maaomanikud, kes omandasid oma varandused peaaesjalikult hellenistlikus idas, toovad Itaaliasse seal valitseva kapitalistliku majandussüsteemi, mida nüüd eriti soodustab alatasase orjade juurdevoolu tagajärjel odavamaks muutunud töö. Ühtlasi asendab nüüd, samuti hellenistliku majanduse eeskujul, viina- ja õlipuude kasvatamine teravilja kultuuri.

Edukas välispoliitika sünnitab ka suuri muudatusi sisepoliitilistes ja sotsiaalsetes oludes. Room ei ole enam endine rikaste maaomanikkude aristokraatia poolt valitsetud talupoegade riik. Mõjuka aristokraatia kõrval tekib jõukas linnakeskklass, kes samuti kui mõlemad kõrgemad klassidki — senaatorid ja ratsanikud — kasutab poliitilist seisundit ning hakkab mängima silmapaistvat osa kaubanduse ja majapidamise alal. Algab Itaalia urbaniseerumine Kreeka eeskujul. Mõlema kõrgema klassi kui ka linna-buržuaasia rikastumise tagajärjel muutuvad põhjalikult agraroolud. Väiksemad talud kaovad järkjärgult ning satuvad suurmaanikkude kätte, omaltpoolt aitavad ka sõjad kehvistumiseks kaasa. Need asjaolud sünnitavad II sajandi tuntud kriisi. Vennaste Gracchuste mässuga algab kodusõdade ajajärk. Kodusõjad, milledes suurt osa mängib vahepeal proletariseerunud sõjavägi, ei too vallutamissõdade läbi loodud sotsiaaloludesse põhjalikku muutust, ehkki nad suurel määral kaasa aitavad juhtivate klasside nõrgendamiseks. Nad minetavad isegi

aegamööda sotsiaalse võitluse laadi ja muutuvad igasuguste tegurite mõjul väga keeruliseks nähtuseks, mille sügavaimad juured peituvad teravaks kujunenud vastolus linnriigi ja ilmariigi vanel. Probleem leiab pärast Augustuse võimulepääsu lõpuks oma lahenduse üleminekus absolutistlikule riigikorrale.

Üldine Rooma elu struktuur, nagu see oli kujunenud välis- ja kodusõdade tulemusena, võetakse Augustuse poolt üldiselt muutmatult üle. Tema poliitilise tegevuse iseloomustavaks jooneks on eelmisel ajajärgul ellukutsutud olude säilitamine ja kindlustamine. Seda laadi kannab ka uue võimukandja sotsiaal ja majanduspoliitika. Tähelepanu väärib teadlik linnaelu edendamine Augustuse ajajärgul. Igalpool tekivad nüüd uued kommunaalse valitsusega linnad ja aegamööda kattub terve riigi territorium linnriikide võrguga. Uus linnaelanikkudeklass etendab nüüd majanduse alal juhtivat osa. Tema aktiivsusest annavad tunnistuse Itaalia linnade varemend; seda tõendab ka selle ajajärgu hiilgav majanduselu areng. Enamjagu linnu on linna-buržuaasia enese ehitatud ja nende õitseng langeb Augustuse ajajärku. Itaalia majanduselu areng ei tõusnud antiik-ajal iialgi nii kõrgele astmele kui Augustuse ajajärgul. Allikate peaaegu täielik vaikus provintside majanduselist tunnistab, et Itaalia mängib juhtivat osa mitte ainult poliitilises, vaid ka majanduslikus suhtes.

Agraarolud käivad oma arenemises üldiselt sedasama rada, mis oli alatud kodusõdade ajal. Suuromanikkude arv kasvab alatasa väikemaapidajate kulul. Omandavad tähtsuse ka keskmise suurusega maakohad millel on ühine suuromanditega see, et maapidamine sünnib neis kapitalistlikul ja teaduslikul alusel ja nende omanikud ei asu mitte maal vaid linnas.

Põllunduse kõrval mängib tähtsat osa kaubandus. Selle tõusuks aitavad kaasa Augustuse ajal üldise rahu tõttu valitsevad korralikud olud kui ka järkjärguline uute turgude avamine. Väliskaubanduse tähtsus ei ole suur. Palju elavam on kaubanduslik läbikäimine Itaalia ja provintside vahel, ja ka siin jäävad provintsid Itaaliast maha. Autori arvamise järgi ei saa Itaalia ülekaalu kaubanduslikus läbikäimises Augustuse ajajärgul seletada mitte ainult selle tähtsusega, mida omas Rooma linn kaupade peamise tarvitajana. Vastandiks sageli esitatud arvamisele, et Room oleval maksnud sisseveetud kaupade eest ainult provintsidele pealepandud maksudega, näitab autor, kuidas Itaalia väljavedu ei võinud sisseveest kuidagi maha jääda, ja tuletab meelde niihästi Itaalia tähtsat õli- ja viina toodangut kui ka nii mõnegi linna edukat tegevust tööstuse alal, eriti Põhja-Itaalias ja Kampaanias.

Augustuse järglaste — Juliuste ja Claudiuste — valitsust nimetab

autor sõjaväeliseks türanniaks. Need keisrid on ise selles teadlikud, et nad oma võimu eest *de facto* võlgnevad tänu sõjaväele, ja see asjaolu määrab nende valitsuse iseloomu, mis neid teeb kaasaeglaste ja tulevate põlvete silmis veristeks türannideks. Sellest sõltumata jälgivad nad oma poliitikas juba Augustuse ajal alatud teed, mis aegamööda viib Rooma elu täielikule ümberkorraldamisele. Selles mõttes on tähtsad autori poolt lühidalt mainitud faktid, nagu senaatorite võimu piiramine, järkjärguline bürokraatia loomine ning niihästi valitsuse kui ka rahaasjanduse koondamine keisri kätte.

Ka need keisrid soodustavad energiliselt linnaelu riigis, eriti idaja lääneprovintssides. Linnaelu areng viib juba Juliuste ja Claudiuste ajal provintside majanduselu ärkamisele ja nende emantsipeerumisele Itaaliast. Itaalia saadused ei leia omale sageli enam turgu, eriti on märgatav viina üleproduktsoon. Sellega käsikäes käib Itaalia maaomanduse kontsentreerumine, sest müügivõimaluse kahanemine annab end tunda kõigepealt väikeste maakohtade pidajaile. Tähtis on ka see asjaolu, et Juliuste ja Claudiuste hirmuvalitsuse ajal paljud vana aristokraatia suuromandid satuvad konfiskatsiooni teel keisri kätte. Suurmaaomandus jääb ka selle ajajärgu iseloomustavaks nähtuseks, kuid maaomanikkude klassi koosseis on muutunud. Vanad magnaadid kaovad, neid asendavad üheltpoolt keisrid ja nende favoriidid, teiselt poolt maaomanikud linna-buržuaasia ringkonnist. Ühtlasi on muutunud ka rahvastiku üldine sotsiaalne koosseis. Juliuste ja Claudiuste hirmuvalitsus viib pea-aegu täielikule vana aristokraatia perekondade hävitamisele. Selle asemele tuleb uus aristokraatia Itaalia ja romaniseeritud provintside elanikest.

Juliuste ja Claudiuste valitsus lõpeb Nero tapmisega. Seda sündmust kui ka järgnevat kodusõda tuleb autori arvates mõista kui protesti selle sõjaväelise türannia vastu, milleks aegamööda oli degenerereerunud Augustuse printsipaati.

Vespasianusega algab Flaviuste valitsus. Flaviuste ja Antoninuste ajajärku käsitleb autor üheskoos oma teose viies peatükis. Seda ajajärku näib autor hindavat üheltpoolt kui Rooma keisririigi kõige kõrgemate poliitiliste ja majanduslikkude saavutuste aega, teiselt poolt aga kannab ta autori kujutuses kõige selgemaid vaibumise tunnuseid.

Vespasianuse poliitika olulise joonena paistab silma provintside toetamine Itaalia kulul. See keiser jätkab oma eelkäijate alatud urbaniseerimispoliitikat ja läheb selles suunas veel kaugemale, annetades latiniseeritud provintside linnadele Rooma kodanikuõigusi. Sotsiaalselt vaatekohalt on eriti tähtis Vespasianuse poliitika senati suhtes. Vespasianuse ajal ei esinda senat oma koosseisus mitte enam vabariigi aris-

tokraatiat ega enamaltjaolt Roomast päritolevaid senaatorite perekondi Augustuse ajast. Aegamööda asendavad neid kaduvaid elemente munit-sipaalse aristokraatia esindajad Itaaliast ja lääne provintssidest. See protsess, mis oli alanud ammu enne Vespasianuse võimulepääsu, leiab nüüd oma lõpu. Uues koosseisus ei ole senat ka ideeliseltki enam endine Mõnikord ilmnev senati „filosoofiline opositsioon“ Vespasianuse vastu ei leia seepärast omale seletust senaatorite vabariiklikus, printsipaadi vastu sihitud ideoloogias, nagu üldiselt arvatakse. Seevaistu osutab autor tolle-aja filosoofias valitsevaile ning rändavate jutlustajate poolt levitatud künnikute ja stoikute õpetustele, mis, püstitades uue kõrgeima võimu-kandja ideaali, kutsuvad esile haritud seltskonna juures kriitilist suhtu-mist keisri tegevusse. Uuest õpetusest mõjutatud seltskonna arvamine taunib ka tüübilise türanni Domitianuse ja viib tema kukutamisele. Tõepoolest vastabki järgmiste keisrite valitsus, Antoninuste valgustatud monarhia, nii mõneski suhtes uue õpetuse ideaalile, ideaalile, millest kinni peavad kõik selle ajastu keisrid, alates Trajanusest kuni Antoninus Piuseni, kuivõrra ka ei erine nende iseloomud ja isiklikud kalduvused.

Antoninuste aegsele Rooma riigile pühendatud peatükk käsitleb üheltpoolt riigi linnaolusid, teiselt poolt selle ajajärgu kaubandust ja töös-tust. Antoninuste valitsuse ajal on linnaelu areng jõudnud oma tipule ja Rooma riiki võib nüüd suurema õigusega kui kunagi enne nimetada linnade föderatsiooniks. Kuid ühtlasi märgitseb Antoninuste aeg ka selle arenemise lõppu, sest pärast Hadrianust ei tule peaaegu enam uusi linnu juurde.

Huvitav pilt linnade elust ja sisekorrast annab meile kujutelma II sajandist kui suurte kapitalistide ajast. Need kapitalistid ei ela nüüd enam mitte Itaalias, kui Rooma linn kõrvale jätta, vaid kõigi provint-side linnades. Linna-buržuaasia jõukuse allikaks tuleb nüüd esijoones pidada kaubandust. Selle tähtsamaks tõukejõuks on, nagu ennemgi, n. n. „*annona*“, s. o. sõjaväe ja Rooma linna varustamine toidu- ja tarbe-ainetega. Provintside majanduslik ärkamine avaldub kõigepealt kauban-duse kiires detsentraliseerumises. Itaalia on teisel sajandil juba kaotanud selle juhtiva osa, mida ta veel etendas esimesel sajandil. Sedasama edukat püüet majanduslikule iseseisvusele võib märgata ka tööstuse alal. Itaalia tööstus on oma tähtsuse kaotanud. Väljavedu piirdub ainult väheste saadustega Põhja- ja Lõuna-Itaaliast; teised kaovad täiesti või leiavad omale ostjaid ainult kohalikul tnul. Tööstuse detsentraliseeru-mine on suurel määral tingitud raskeist veokuludest. Riigi territooriumi laienemisega kasvab ühtlasi ka tarvidus tööstussaaduste järgi; ja mida kaugemal asub mõni maakoht tööstuse keskkohadest, seda suuremaks muutuvad veokulud. Seepärast eelistatakse kohalikke kaupu sissevee-

tuile. Ühlasi takistab see asjaolu ka suurte tööstuskohtade loomist ja tööstuse arenemist selles suunas, mis on viinud meieaja tööstusliku kapitalismi poole. Nii tähendab tööstuse detsentraliseerumine sel määral, kui see on tingitud veoraskusist, ühtlasi ka selle arenemise seisumise ja selle langust. Siin tuleb mainida ka seda ekskurssi, milles autor raamatu teises kohas annab üldisema ja sügavama vastuse küsimusele, mispärast Rooma tööstus ei saanud oma arenemises üle teatavast kõrgusest. Praegusaja majandusteadlaste seletused, mille järgi n. n. kodutööstus jäi Rooma elu iseloomustavaks nähtuseks, ei või kõne alla tulla, sest nagu tõendavad kaevandused, ei valmistatud kodus isegi kõige harilikumaid tarbeasju. Niisamuti ei anna rahuldavat vastust küsimusele ka need, kes otsivad põhjusi masinate ülesleidmist takistavas asjade töö odavuses. Autori enda arvates tuleb peamiseks põhjuseks pidada antiikse ilma ühendamist üheks ilmariigiks Rooma võimu all. Tööstuse areng toimub käsikäes Rooma tsivilisatsiooni levimisega. Hadrianuse valitsuse ajal jõuab provintside romaniseerumine oma lõpule ja uusi maid ei tule enam juurde. Et aga väliskaubandus nii mõnelgi põhjusel ei suuda omandada suuremat tähtsust, jääb töötussaadustele üle leppida siseturuga ja riigi elanikkude ostuvõimega. Elanikud kuuluvad aga oma enamuses alamaisse rahvakihtidesse, kelle ostuvõime ei ole suur ning ajajooksul veelgi kahaneb. Nii on tööstus oma edasiarenemises paratamatult takistatud.

Teose kolmest peatükist pealkirjaga „Rooma riik Flaviuste ja Antoninuste valitsuse ajal“ annavad kaks viimast Itaalia ja üksikute provintside individuaalse kirjelduse peaaesjalikult maa ja linna omavaheliste suhete vaatekohalt. Need peatükid uuendavad sellega osalt seda tööd, mis Mommsen on teinud oma Rooma ajaloo viiendas köites. Käesolevas tuleb piirduda ainult üldiseid jooni kokkuvõtva ülevaatega, mille annab autor ise selle osa lõpus.

Sellest võrdlevast kokkuvõttest selgub, et Rooma riigi majanduselus mängib igalpool domineerivat osa teaduslik-kapitalistlikule alusele rajatud maapidamine. Ühiseks jooneks tuleb pidada ka maa koondumist väheste suuromanikkude kätte; teiselt poolt muutub maa olukordade sunnil ikka enam riigi- ja eriti keisrite omanduseks, kuna väikemaapidamine kaob kõikjal. Suuromanikest kuuluvad nüüd paljud riigiaristokraatia ja plutokraatia kihtidesse. Erinedes energiliste linna keskklasside esindajaist, kelle keskmise suurusega maakohtadel põlluharimine sünnib enamasti orjatöö abil, jätab uus maaomanikkude klass oma maa sageli rentnikkude hooleks. Niisugune üleminek rendi süsteemile tähendab enamasti põllunduse langemist madalamale astmele ning taandumist oludele, mis valitsesid vabariigi ja varase keisriaia magnaatide suur-

omanditel. Lõpuks annab võrdlev ülevaade Itaaliast ja provintsidest ka kujutelma maarahvast. See töötav alamklass moodustab rahvastiku rõhuva enamuse. Säilitades sajandite jooksul muutumatult oma usu ja eluviisid, on ta väga visa linnakultuuri vastu võtma.

Pilt, mis ilmub viimases Antoninuste valitsusele pühendatud peatükkidest, kannab süngeid jooni. Trajanuse ja tema järglaste poliitikat esitatakse asjatute katsete reana kindlustada Rooma riigi vankuvaid aluseid. Nende aluste nõrkust tõendab selgelt see asjaolu, et Trajanuse sõjad viivad riigi kuristiku kaldale. Seepärast loobub Hadrianus lõplikult oma eelkäijate vallutamispoliitikast ning pühendab enda täiesti riigi siseellu puutuvaile ülesandeile. Antoninus Pius'e kokkuhoiupoliitika osutab Hadrianuse püüete tagajärjetust ja rasked sõjad Marcus Aureliuse ajal märgitsevad uut kriitilist ajajärku riigi elus. Need ideaalselt mõtlevad keisrid teevad kõik, mis nende võimus, et kinni pidada algavat langemist, kuid nad osutuvad abituks nende jõudude vastu, mis pikka-misi, kuid kindlalt teevad oma õõnestamistööd.

Millised on need jõud? Autor vastab sellele küsimusele, osutades kahele nähtusele. Mõlemad on ühenduses antiikilma iseloomustava riigiteooriaga, mille järgi rahvastik alistub oma huvides täiesti riigile. See teooria oli terve vana ajaloo kestvusel avaldanud oma kahjulikku mõju, kuid kusagil ei kannatanud alamad riigi surve all nii raskelt kui Rooma keiserriigis. Mainitud kahest nähtusest on üks lähedalt seotud riigi urbaniseerumisprotsessiga. Ühelt poolt sünnib riigi urbaniseerumine loomuliku arenemiskäigu tagajärjel, teiselt poolt aga taotlevad kõik keisrid kuni Antoninusteni teadlikult selle protsessi kiirendamist, sest, toetudes linnaelanikkudele, kui tsiviliseeritud elemendile riigis, loodavad nad sel viisil seada oma võimu kindlamale alusele. Sellega luuakse lõhe linnaburžuaasia ja maarahva vahel, lõhe, mis ajajooksul järjekindlalt süveneb. Ühtlasi degenereerub linna *bourgeois* tegevusetuks *rentier*'ks, kes elab oma sissetulekuist, ekspluateerides maarahva tööd. Senikaua kui riigi territoorium veel laieneb ja juurde tulevad uued maa-alad, mis peavad võidetama Rooma tsivilisatsioonile, ei tähenda see protsess veel liiga suurt pahet, sest niikaua on juhtiv osa riigi elus ikka veel garanteeritud kõige aktiivsemale rahvaelemendile. Kirjeldatud sotsiaalne nähtus viib aga paratamatult majanduselu langemisele, niipea kui lõpule jõuab uute maade vallutamine, nagu see sünnib Hadrianuse ajal. Hadrianus on esimene, kes seisundist aru saab ning vastavate määrustega püüab tõsta alamat klassi ning teda võimaluse järgi muuta aktiivseks keskklassiks. Tema jälgedes käivad ka järgmised keisrid, kuid kõik need katsed ei suuda enam pidurdada kord alanud langemisprotsessi.

Siin hakkab oma mõju avaldama teine tähendatud tegureist. Ras-

keis seisundeis on riik sunnitud maksma panema oma ülevõimu elanikude üle ning ellu viima vana teooria, mis nõuab rahva täielikku alis- tumist riigi huvidele. Riik on õigustatud igal ajal tarvitama sundust oma alamate kohta, rekvireerides nende varandust ja kasutades tarbe- korral nende tööd. Alguses võetakse see praktika tarvitusele ainult erakordselt, ajajooksul aga muutub see harilikuks nähtuseks ning leiab oma selgeima väljenduse n. n. „liturgiatega“ s. o. sunnitööde süsteemis. Sunduse süsteem võtab rahvalt iga huvi töö vastu, halvab tema aktiiv- sust ning mõjub sellega suurel määral kaasa üldisele langemisele.

Selle ekskursiga viib autor lõpule oma ülevaate valgustatud mo- narhia ajajärgu kohta. Septimius Severusega algab uus ajajärk Rooma keiserriigi ajaloo. Mainitud keisri valitsus on viimane lüli selles are- nemisahelikus, millega algab Antoninuste ajajärk, ja esimene selles, mis viib täielikule Rooma riigi ümberkorraldamisele idamaa despotiliste riikide eeskujul. Septimius Severus toetab esimesena teadlikult ja jär- jekindlalt oma võimu sõjaväele. Algab riigivalitsuse süstemaatiline mili- tariseerimine. Lihtsõdur pääseb kõige kõrgemaisse ameteisse. Alamad rahvakihid, kuhu nüüd kuuluvad sõdurid oma rõhuvas enamuses, saavad igasuguseid soodustusi; seevastu avaldatakse linnaelanikele rasket sur- vet. Liturgia-süsteem kujuneb nüüd lõplikult välja ning laskub oma täie raskusega linlaste õlgadele. Samas suunas sammub ka Septimiuse lähimate järglaste poliitika: üheltpoolt näeme heatahtlikkust sõjaväe ja alamate klasside vastu, teiselt poolt sundust ja repressioone linna-buržu- aasia suhtes.

Järgneb III sajandi teise poole kaotiliste sündmuste kirjeldus. See vahelduvate väejuhtide valitsuse aeg esineb meie silme ees kui kohutav „*danse macabre*“, milles on raske leida mingisugust ajaloo- list mõtet. Siiski läheb riigi ümberkorraldamisprotsess Septimius Seve- ruse poolt alatud suunas edasi ning üksikud keisrid jätkavad järjekind- lalt Septimiuse ja tema järglaste poliitikat.

Maximinuse hirmuvalitsus ei ole mitte enam ainult sihitud riigi- aristokraatia ja munitsipalse ülemkihi, vaid terve linnaklassi vastu ning avaldub üksikute linnade rüüstamises. Philippus Arabs ja Decius näivad valmis olevat tagasi pöörduma Antoninuste poliitikale, kuid nad on jõuetud sõjaväe vastu, kes üksi valitseb situatsiooni. Nende järgla- sed kohanduvad seepärast muutunud oludele. Nii kõrvaldab näiteks Gallienus lõplikult sõjaväest senaatorid ja määrab provintside valitse- jaoks peaaegu ainult isikuid ratsanikuklassist, s. t. endiseid sõdureid. Pärast Aurelianuse surma valitakse küll keisriks senati esimees Tacitus, kuid see esimesel pilgul üllatav sündmus selgub asjaolust, et senat ei esinda enam endist linna-buržuasiat, vaid ta koostub nüüd oma ena-

muses endistest alamatest teenistusastmeilt ülendatud väejuhtidest ning moodustab uue aristokraatia. Linna-buržuaasia ei tõuse enam juhtivale kohale. Tema jõud on murtud niihästi sagedate konfiskatsioonide kui ka eriti talle pealepandavate liturgiatega tagajärjel. Riigi paremaid aegu iseloomustav diarhia, mis avaldus linnaomavalitsuse tähtsuses keskvallitsuse kõrval, jõuab nüüd oma lõpule. Uus vallitsussüsteem on rajatud keisri võimule ja militariseeritud bürokraatiale. Majanduslikult osutab terve riik, Itaalia ja provintsid, kõige kurvemat pilti. Suured maa-alad seisavad sõõdis, kaubanduslik läbikäimine jääb soiku, tööstusolud lihtsustuvad. Rahvastik on vaesunud ning kannatab raskelt sõdurite terrori all.

See asjaolu, et III sajandi sündmustes sõdurid mängivad nii tähtsat osa, annab autorile võtme nende sündmuste mõistmiseks ja õigeks seletamiseks. Valitseva arvamise järgi tekkinud III sajandil puhtpoliitiline kriis, mille keisrid ise ellu kutsunud oma võitluses senati vastu. Toetudes sõjaväele loonud nad kaootilisi olusid, mis pidanud moodustama ülemineku puhtmonarhistlikule riigikorrale, nagu see tekkinudki sündmuste tagajärjel. Selle seletuse vastu räägib kõige pealt asjaolu, et senatil juba Antoninuste ajajärgul ei ole enam poliitilist tähtsust. Meil on tegemist võitlusega, kuid võitlusega mitte senati ega ka keisrite, vaid sõjaväe ja linna-buržuaasia vahel. See võitlus kannab seepärast palju suuremal määral sotsiaalset kui poliitilist laadi. Selles võitluses esindab sõdur rõhutatud maarahva huve. Valgustatud monarhide püüded, mis sihitud alamate klasside tõstmisele, äratavad viimastes arusaamise oma seisukorrast ning suurendavad ühtlasi nende poolehoidu keisritele. Rahvamasside alandlikkus muutub aegamööda kibedaks vaenuks privilegieeritud klasside vastu ning sõjavägi, kes nüüd oma täies koosseisus kuulub alamatesse klassidesse ning Septimius Severuse ja teiste keisrite soodustuste tagajärjel muutub ikka iseteadvamaks, annab nüüd oma taltsutamatus jultmuses rõhutatud klasside vaenule kõige selgema väljenduse.

Nii näeb autor vastolus maa ja linna vahel III sajandi revolutsiooni peamist tõukavat jõudu. Nagu linna-buržuaasia omal ajal võitjaks jäi võitluses vana aristokraatia vastu, nii peab ta III sajandil kaotama võitluses maarahva vastu. Tema kaotus ei too aga maarahvale mingit kergendust. Raske võitlus sünnitab ainult kaaose, milles näib olevat vastuvõetav iga, ka kõige halvemgi kord.

Millisel viisil Diokletianus ja tema järglased loovad selle uue korra, seda näitab autor oma töö viimases peatükis, mis kannab pealkirja „Orientaalne despotia ja antiikse kultuuri langemine“. Olukordade sunnil peavad uued võimukandjad oma tegevuses piirduma riigi

olemasolu säilitamisega. Nad võtavad muutmatult üle eelmise ajajärgu toored olud ning viivad nad ainult süsteemi, kasutades selleks kõige primitiivsemaid abinõusid. Tulemuseks on Antoninuste kõrgelt differentseeritud riigi-süsteemi jäme labastamine. Kalduvust lihtsustamise poole osutavad kõik probleemid, mille lahendamist nõuavad Diokletianuse päranduseks saanud kaootilised olud. Sõjavägi koostub nüüd suuresl määral palgatud sõdureist. Administratiivsel alal valitseb igalpool bürokraatia, kuna linnade-omavalitsus kaob lõplikult. Uus maksusüsteem, mis sugugi ei arvesta kohalikke olusid, on otse barbaarne oma primitiivsuses ja kujuneb organiseeritud elanikkude röövimiseks. Teiseks Diokletianuse valitsuse iseloomustavaks jooneks on tema järjekindel sunduse-poliitika. See avaldub üheltpoolt talupoegade orjastamises, teiselt poolt liturgiasüsteemi kõige laialdamas tarvitamises.

Uus riigikord on revolutsiooni tulemus, mille eesmärgiks oli üldine rahvakihtide nivelleerumine. Sellegipärast on eelmiste ajajärgude olud palju demokraatlikumad kui need, mis valitsevad Diokletianuse ajal. Ka majandusolud ei ole paranenud. Üldiselt ei viinud III sajandi revolutsioon ühelegi positiivsele tagajärjele. Riik vabaneb küll anarhiast, kuid tema olemasolu on saavutatud ainult sel teel, et vana kõrgelt arenenud riigi varemeile püstitatakse uus riik, mis on rajatud harimatusele, orjusele ja röövimisele.

Viimased Rostovtseffi teose leheküljed on pühendatud antiikilma langemise probleemile. Autor ei taha selles küsimuses seni antud vastustele juurde lisada mingit uut lahendamiskatset. Ta püüab ainult uuesti küsimust formuleerida, katsudes selgitada neid nähtusi, mida kokkuvõtvalt nimetatakse antiikse kultuuri langemiseks.

Rooma riigi või — mis tähendab sama — antiikse kultuuri langemine sünnib kahel alal: poliitilisel, sotsiaalsel ja majanduslikul üheltpoolt ja intellektuaalsel alal teiselt poolt. Poliitilisel alal avaldub ta riigi barbariseerumises läänes ja orientaliseerumises idas. Sotsiaal- ja majandusalal sünnib antiikilma taandumine primitiivsele oludele. Linnad, mis arendasid kõrgemaid majandusolusid, kaovad järkjärgult maapinnalt. Rooma keiserriigi keeruline sotsiaalne süsteem laguneb oma primitiivseisse elementidesse.

Vaimlise kultuuri alal paneme tähele üheltpoolt loovate jõudude kahandumist teaduses, kirjanduses ja kunstis; teiselt poolt minetab Kreeka-Rooma kultuur oma assimileerimisvõime. Linnad ei suuda enam maaelanikke absorbeerida, s. t. neid võita Kreeka-Rooma tsivilisatsioonile, vaid satuvad vastuoksa maarahva barbariseeriva mõju alla. Selle nähtuse teiseks aspektiks on uue mentaalsuse tekkimine laiemate rahvamasside seas, mis valdab lõpuks ka kõrgemaid klasse, avaldades

kreeka-ida müstiliste religioonide kaudu ristiusu levimises ja võidus. Ristiusu suured loomingud tunnistavad küll veel antiikse kultuuri ellujäämisest, kuid uued intellektuaalsed püüded on sihitud peamiselt rahvamasside mõjutamisele ja tähendavad sellega langemist endiselt kõrguselt.

Järjekult esineb kõikjal kõige olulisema ja iseloomustavama nähtusena kõrgemate kihtide nivelleerumine allapoole, nende barbariseerumine.

Antiikilma langemise probleem, mis ootab oma lahendust, kujuneb lõplikult järgmiseks küsimuseks: Mispärast ei suutnud Kreeka ja Itaalia linnakultuur endaga assimileerida rahvamasse, mispärast jäi ta ühe valitud klassi kultuuriks ja mispärast osutus ta võimetuks looma antiikilmale tingimusi, mis oleks teda edasi viinud mööda seda rada, mida on käinud meieaja kultuur?

Autor lõpetab oma ülevaate Rooma keiserrigi ajaloost järgmise mõtiskeluga:

„Antiikilma ajalugu sisaldab meile õpetuse ja hoiatuse: Meie kultuur ei või püsida, niikana kui ta jääb ainult ühe klassi ja mitte masside kultuuriks. Idakultuurid olid Kreeka-Rooma kultuurist stabiilsemad, sest olles rajatud religioonile, seisid nad rahvamassidele lähemal. Teine õpetus on see, et vägivaldsed nivelleerimiskatsed ei viinud kunagi masside tasapinna tõstmisele. Nende tagajärjeks oli ainult kõrgemate klasside hävitamine ning barbariseerumisprotsessi kiirendamine. Kuid viimane probleem jääb püsima meie ees lepitamatu viirastusena: Kas on võimalik kõrgemat kultuuri massidesse viia, ilma et see alla tõmataks selle kõrguselt ning harvendataks kuni olematuseni? Kas ei ole iga kultuur langemisele pühendatud, niipea kui ta hakkab tungima rahvamassidesse?“

K. Vilhelmson.

Eestikeelne plakaat Põhjasõja esimesist aastaist.

Põhjasõja aegseist venelaste röövretkeist meie maal on tuntud eriti 1703. a. röövkäik, mil hävitati vaenlase võrdlemisi väikese-arvulise väesalga poolt kirikud, mõisad ja külad Virumaal, Järva maal, osas Viljandi- ja Tartumaast. Viidi kaasa rohkesti saaki kariloomade, vilja ja muu näol, vangidena mõned tuhanded elanikke, kõnelemata põletatud varast ning mahatapatud inimhulgast. Rootsi kaitsevägede tegevus Eestimaal sel ajal teenib mõningaidki etteheiteid endale. Nimetatud röövretkest leidub üksikasjalisem kirjeldus Christian Kelchil, selleaegsel Viru-Jaagupi kiriku-

õpetajal, tema „Liivimaa ajaloo“ II osas. (vt. tema „Lief-
ländische Historia“, Bnd. II, Continuation 1690 bis 1707, lk.
345—352 ja „Das Kirchen-Buch zu St. Jacob“, lk. 589—591,
Joh. Lossiuse editsioon, Tartu 1875). Hirmul röövimise ja maha-
tapmise eest põgenes palju talurahvast oma asukohtadelt, päästes
elu ja vähest vallasvara, ning otsis abi linnadest (Tartust, Tallin-
nast). Septembris 1703, kui venelased olid oma röövimisel siir-
dumas Kesk-Eestisse, annab Eestimaa kindralkuberner maarahvale
eestikeelse plakaadi, milles näeme abi töotavat põgenejaille töö,
toidu ja rahaveeringute näol. Plakaat on saadetud kirikuõpetajale
ning teistele ametnikkudele, kes selle teatavaks teinud väljapane-
kuga rahva kogumiskohtadel. Alljärgnev ärakiri on valmistatud
plakaadist, mis asub Tallinna linnaarhiivis, B. F. (Suecica) osa-
konnas nr. 88 all. On tõenäoline, et sama plakaadi teisi eksem-
plare leidub veel mõnes teiseski plakaatide-(publikaatide-) kogus.

O. Liiv.

Ihr Königl. Majest. zu Schweden Raht/Feld-Marshall-Lieute-
nant und General-Gouverneur über das Hertzogthumb Ehstland
und die Stadt Reval Axel Julius Graff de la Gardie, Freyher / Herr
auf Autis / Tullegarn und Freyberg / etc.

ET nüd / parrago Jummal! Wenneleise hirmsa Päletullemiss
Põlletamisse / Rahwa- ning Ma Rikkomisse lebbi / paljo Tallo-Rahwast
põggenema ning hulkoma sanut / kummad sehherda õnnetusses ja
hädas / mesisse neid se Wainlase Rõwiminne on saatnut / ei tea
kohho nemmat peawat minnema / echk kustest omma Toitust otzima;
Se perrast et nemmat nüd omma Assed ning Toitust täda sawat /
kestaxe Kuninga polest / sesinnase Ramato lebbi: Et se põggenaja
Ma- echk Tallo- Rahwas seia Linna tulgo / kussa nemmat Tõöd / ja
iggapäaw / hüde kõrwal kax Tibbo Rahha peawat sama. Me jure
ka / selle seia põggenejal Ma-Rahwalle se lebbi Kuninga polest /
kindlast towotaxe / et neid üxki / ei pettiselt / ei ka weggisi / pea
Soldatix wõtma echk werwima / me wasto sesinnane Kuninga
polest antut Towotus neid weggewast peab wabbandama ning
hoidma. Nenda peab se jerrel Sanna-kulelikkult tehtama. Sedda
kirjoti / Kuninglikko Tal-Linna pääl / wienda teist kümnel Michkli-
Ku Päwal 1703. Aastal.

Axel Julius de la Gardie

Koguteos „Tartu“ ajalooline osa.

Läinud aastal ilmus Tartu linnaurimise toimkonna korraldatud ja toimetatud koguteos „Tartu“, mis sisult ja kogult on ainus sellane Eestis ja mis täie õigusega on pööranud enesele laiemat tähelepanu nii Eestis kuid ka mujal. „Ajaloolise Ajakirja“ seisukohalt tuleb sellest kogukast koguteosest eriti muidugi arvestada selle ajaloolist osa, seda enam, et meil seni linnade ajalugude uurimisele ei ole veel pühendatud küllalist tähelepanu, vaatamata sellele, et meie linnadel on sajandide jooksul, esijoones muidugi ordu ajal Hansa õitsengu päevil, olnud väga auväärt kaubanduslikku läbikäimist j. m. sobitav osa. Selles mõttes väärivad kõigepealt tähelepanu Tallinna ja Tartu, milledest eriti viimasel oli Novgorodi ja Lääne-Euroopa vahelise kaubanduse reguleerimisel suur tähtsus XV sajandil, — ajal, mil kauge Lüübek ei suutnud osalt suure distantsi tõttu, osalt muudel põhjustel Hansa huvides küllalt aktiivselt oma käes pidada Novgorodi kontori juhtimist.

Teadagi nõuab meie linnade ajalugude jälgimine sääraistes laides perspektiivides väga suuri eeltöid, kõigepealt põhjalikku süvenemist Hansa-Vene kaubanduslikkusesse suhetesse ja selle kaubanduse ulatusse.

Sel alal on küll juba aastakümnete kestvusel tööd tehtud. Kõige pealt on avaldatud palju primäärse tähtsusega allikateseriaid, mis aina veel jätkuvad; neist olgu siinkohal mainitud sääraised võrratult suure tähtsusega väljaanded nagu „Hansisches Urkundenbuch“, „Hanserezeze“, „Liv-, Ehst- und Kurländisches Urkundenbuch“, mis lubavad meie keskaegseisse kaubandusoludesse heita väga palju valgust. Hoopis kehvem on selles suhtes lugu hilisemate aegadea, nimelt Poola, Rootsi ja Vene ajaga, millest ajastuult allikaid seni on vähe avaldatud, nii et uurija peab eestkätt otsekohe allikmaterjale üksikuist arhiividest üles otsima, mis muidugi on raske, aegaviitev ja praegustes oludes kulukas töö.

Hansa ajaloo allikmaterjalide kasutamine on leidnud hoolsat tähelepanu Saksamaal, kus on aastakümnete kestvusel ilmunud teaduslikke uurimusi sisaldavad „Hansische Geschichtsblätter“ ja selle kõrval terve rida eriuurimusi vastavate küsimuste kohta. Viimaseist on kahtlemata suurima väärtusega Hansa-Vene kaubanduse jälgimisel tuntud Hansa ajaloo uurija, Bonni ülikooli professori Leopold Karl Goetzi põhjanevad teosed „Deutsch-Russische Handelsverträge des Mittelalters“ (ilmunud Hamburgis a. 1916) ja „Deutsch-Russische Handelsge-

schichte des Mittelalters" (ilmunud Lüübekis a. 1922), milledes on antud kindlamad lähtekohad ja alused selleks, et vaadelda meie linnade osa Saksa-Vene kaubanduses keskajal.

Muidugi tundub peale Goetzi töö ilmumise mõnevõrra vananenuna vene uurija A. J. Nikitski teos История экономического быта Великого Новгорода (ilmunud peale autori surma Moskvast a. 1893). Hansa-Vene kaubanduse uurimise arenemisest viimasel ajal on tingitud ka seegi asjaolu, et dr. Eugen von Nottbecki ja dr. Wilhelm Neumanni „Geschichte und Kunstdenkmäler der Stadt Reval“ (ilmunud Tallinnas 1896 — 1904) vaatamata autorite suurele energiale on Tallinna orduaegse kaubanduse käsitlemisel jäänud pealiskaudseks, koguni kõnelemata täiesti kompilatiivse ilmega teostest, nagu seda on Narva linna ajalood Heinrich Johann Hansenilt „Geschichte der Stadt Narva“ (ilmunud Tartus a. 1858) ja A. V. Petrovilt „Городъ Нарва, его прошлое и достопримѣчательности въ связи съ исторіей упроченія русскаго господства на Балтійскомъ побережьѣ 1223—1900“ (ilmus Peterburis a. 1901). Vahest mõnevõrra paremini on jälgitud Pärnu kaubandusolusid keskajal prof. Richard Hausmanni teoses „Studien zur Geschichte der Stadt Pernau“ (Sitzungsberichte der Altertumsforschenden Gesellschaft zu Pernau, Band IV, Pärnu 1906). Mis puutub kõikide nende meie mainitud linnade ajalugudesse sellest küljest, kuivõrra on neis püütud valgustada meie linnade põhikordade arenemist, majanduslikke, ühiskondlikke ja hariduslikke siseolusid ja rahvuste vahekorra kujunemist, siis võib neile selleski suhtes õieti palju ette heita: ka siingi puuduvad neis kindlamad sihtjooned, mille tõttu nende tulemused osutuvad vähepakkuvaiks.

Esimest korda on välja mindud säärasest kindlast lähtekohast Tartu linna ajaloo koostamisel, mis on hiljuti ilmunud eelmainitud koguteoses „Tartu“. Siinjuures oli teadagi otsustava tähtsusega asjaolu, et Tartu ajaloolise ülevaate kirjutamisele asudes koostati kõige pealt vastav üksikasjaline kava, mis taotles linna ajaloolise elu võimalikult igakülgselt valgustamist ja jälgimist. Samal ajal ei saa aga uurimisele kasuks olla see, et sama aine käsitlemine tükeldatakse eriosadesse, mille kirjutamine usaldatakse eri autorite kätte, nagu see on sündinud koguteose „Tartu“ puhul, milles O. Freymuth on kirjutanud peatükid „Tartu välisilme kujunemine“, „Tartu linn orduajal“ ja „Tartu linn aastail 1558—1625“, P. Treiberg — „Tartu linn Rootsi ajal“, „Tartu linn XVIII sajandil“ ja lõpuks Hans Kruus — „Tartu XIX aas-

tasajal ja XX-da alul“. Säärane tööjaotus mitme autori vahel põhjustab ikkagi paratamatult käsitlemisviisis mõnesuguseid lahkuminekuid ja erinevusi. Kuid „Tartu“ koguteose ajaloolise ülevaate jagamine kolme autori vahel oli teatavasti tingitud sellest asjaolust, et ei leidunud üht autorit, kes oleks üksi võinud kirjutada teose ajaloolise ülevaate. Seepärast tuligi leppida ajaloolise osa jaotamisega kolme isiku vahel, nii et igaüks neist võttis endale selle osa, mis temale seisis uurimistöö seisukohalt kõige lähemal. Ei või kahelda, et meie olukordi arvestades selles suhtes on täiesti õieti talitatud. Säärast jaotust aitab õigustada veel seegi asjaolu, et uurijail ainult sel teel osutus võimalikuks arvestada ka otsest allikmaterjali.

O. Freymuthi poolt koostatud „Tartu välisilme kujunemine“, mis käsitleb linna välisilmet ordu, Poola, Rootsi ja Vene ajal, on kirjutatud vajalise süvenemise ja asjatundmisega ja väärib siis ka täiesti vastavat tunnustust. Ka tema ülevaade Tartu linna ajaloost ordu ajal näitab, et autor on arukalt kasutanud Hansa-Vene kaubanduse kohta käivaid uurimusi ja õieti määranud Tartu osa selles kaubanduses. Tartu linna orduaegsete siseolude jälgimisel on autoril allikate nappuse tõttu tulnud võidelda suurte raskustega. Siiski on ta suutnud püstitada üsna õnnestunud oletusi, mis tunduvad põhjendatuina ja tõenäolistena. Väheha tagajärjekusega on sama autor käsitlenud Vene ja Poola aega orduriigi langemise järel („Tartu linn aastail 1558—1625“), — ajajärku, mis tolleaegsete segaste olude tõttu on äärmiselt kirju ja mille kohta allikmaterjal osalt otsesel kujul puudub või on juba hävinud, osalt aga on olnud autorile mitmesuguste asjaolude tõttu vähe kättesaadav. Üldiselt võib siiski kõiki O. Freymuthi poolt koostatud osi õnnestunuiks pidada. Kahju ainult, et autor, olles mitteamerkeoloog ja mitte tundes vastavaid Skandinaavia allikaid ja kirjandust, ei ole saanud teha mõningaid, olgugi problemaatilisi oletusi Tartu ajaloo suhtes ajajärgul enne sakslaste tulekut.

Allikmaterjali trükkis kättesaadavuse mõttes on võrdlemisi raskem seisukord olnud P. Treibergil. See asjaolu on teda sundinud oma ülevaadete koostamisel Rootsi aja ja XVIII sajandi Tartu ajaloo kohta suuremas ulatuses kasutama vastavate ajajärgude kohta käivat materjali Tartu linnaarhiivist. Autor on sel alal ära teinud üsna tänuväärt töö, luues arhiivimaterjali najal Tartu linna siseoludest, eriti XVIII sajandil hoopis ilmekama pildi, kui meil üldse seni seda on võimalik olnud saada mõningate ennemini ilmunud puudulikkude ja nappide kirjutiste kaudu. Üldse tunduvad Treibergi poolt kirjutatud osad koguteoses leiduvas Tartu ajaloo ülevaates kõige tihedamad olevat.

Vähem huvi otsese arhiivimaterjali vastu on osutanud H. Krus,

mis asjaolu ka arusaadav, sest laialdaste arhiivandmete kasutamine XIX sajandi ja XX sajandi alguse kohta oleks autorilt teiste tööde kõrval liiga palju vaeva nõudnud. Selle asemel on autor küllalise hoole ja tagajärjekusega kasutanud igasuguseid trükitud materjale ja andmeid, mis avaldatud Fr. v. Jung-Stillingi, B. Körberi, W. Stieda ja teiste poolt, peale selle „Eesti Postimehe“, „Oleviku“ ja „Postimehe“ aastakäikusid ning muud. Seegi materjal on teda võimaldanud anda üsna huvitava ülevaate Tartu ajaloo kohta XIX sajandil, peatuda väga mitmesuguseil küsimusil ja valgustada kaubanduslikke, tööstuslikke, töönduslikke, hariduslikke olusid, rahvastiku kasvamist, selle koosseisu j. m.

Üldiselt kõike eelöeldut kokku võttes peame konstateerima, et Tartu ajaloo ülevaade koguteoses „Tartu“ moodustab tunduva edusammu meie linnade ajaloo uurimisel ja seda peamiselt tänu asjaolule, et selle kava on koostatud mitmekülgsest, ja ka selle tõttu, et kõik autorid on tõsiselt võtnud enda ülesannet. Eksimusi leidub selles võrdlemisi vähe ja need ei ole töö koguväärtuse seisukohalt kuidagi mõõduandvad. Jäeb üle loota, et „Tartu“ koguteose ajalooline ülevaade leiaks väärilist tähelepanu kõigi meie ajalooarrastajate poolt ja et see üldse saaks ergutavaks teguriks meie linnade ajaloo uurimisele, mis alal on harida küllaltki palju uudismaad.

H. Sepp.

Akadeemilise Ajaloo-Seltsi tegevus a. 1927—28.

Akadeemilise Ajaloo-Seltsi töös möödunud kaheksandal tegevusaastal ilmneb edukuse ja kasvamise tendents. Ei ole ehk küll erilisel märkida uusi tegevusharusid — seks on käsilolevad tööd ikka veel enesele nõudnud kogu kasutada olevad jõud — kindlasti aga juba aastaid kestvate tehete kasvamist ja edasijõudu. On kajastunud nii mõnigi kord näit. seltsi kauaaegse esimehe prof. A. R. Cederbergi kõnes aastakoosolekul 13. mail s. a. vajadus lahendada seniste n. ö. esijoonsemate ja kitsapiirilistemade, ehkki põhjanevate ülesannete kõrval uusi avaramaid ja laiemate ringkondade poolt ehk oodatavamaid ülesandeid, nagu seda on Eesti rahvusliku ajaloo koostamise käsilevõtt, rahvahariduse ajaloo selgitamine, linnade ajaloo uurimine, Eesti ajaloo kohta käiva trükkimatu materjali registreerimine nii kodu kui välismail, ajalooliste ürikute väljaandmine jne. jne. Ja kuna terve rida praegu teoksil olevaid ülesandeid on jõudmas oma lõpujärku, nagu see üksikasjalisemalt selgub alljärgnevast aruandest, on juba ette näha peatseid võimalusi uute tööde alustamiseks.

„Ajaloolisest Ajakirjast“, mis 1927. a. peale ilmub 15 trükipoogna suurusena aastas, ilmub aruande-aasta jooksul kolm numbrit, kuna 1928. a. esimese numbril ilmumine trükiolude tõttu hilines. Aja-

kirja toimetus oli sama, mis eelmiselgi aastal; talitus oli K. Ü. „Looduse“ käes; ajakirja levimine sündis umbes endistes piirides.

„Eesti Biograafilise Leksikoni“ toimetamine ja trükkimine edenes umbkaudselt kavatsatud tempos ja ulatuses. Juunis 1927 ilmus leksikoni teine vihk. Samal ajal jätkusid kolmanda vihu käsikirja ettevalmistustööd, nii et läinud aasta 1. oktoobril oli see vihk trükivalmis. Trükikoja tööga ülekoormatuse tagajärjel algas vihu trükkimine tegelikult alles novembris ja märtsi lõpuks 1928 jõuti laduda kaheksa poognat. Trükitööliste streigi tõttu toimus viimase kahe poogna ladumine õieti aeglaselt tempos, nii et vihk 3-kuulise hilinemisega ilmus alles juuli alul. Praegu on käsil neljanda vihu käsikirja kogumine ja ümbertöötamine, ühtlasi täiendusosa (*supplementa*) paigutatavate artiklite ja lisandite kogumine. Leksikoni kaastöölise pere arvuline koosseis ulatub praegusel momendil 98-ni. Kui trükiolud lubavad, võib loota, et leksikoni neljas, s. o. viimane, vihk trükist ilmub käesoleva aasta lõpul või hiljemalt eeloleva kalendriaasta esimeste kuude jooksul.

„Eesti ajaloolise bibliograafia“ koostamistöid jätkati aruande-aastal kiirendatud tempoga. Loodi lõplik üldsüsteem, võttes aluseks ja eeskujuks meile lähemaid ja tuttavamaid, ühtlasi silmapaistvamaid bibliograafiaid. Sellele järgnes seni väljakirjutatud sedelite klassifitseerimine kindla süsteemi järgi, millega käsikäes käis sedelite kontroll otse teoste põhjal, puuduvate andmete hankimine ning ühtlustav redigeerimine. Sedelite täiendamiseks vaadati läbi ja kirjutati Eesti ajaloolisse bibliograafiasse kuuluvad osad välja „Bibliographie der Deutschen Zeitschriften-Literatur“ist“ kuni aastani 1918. Selle järel on erilist rõhku pandud seni bibliografeeritud teoste, artiklite j. m. kohta käivate retsensioonide koondamisele. Edaspidises töökavas on ette nähtud Eesti ajalehtedest ja ajakirjadest ajaloolise ainekogu bibliografeerimine, naabermaade bibliograafiate ja tähtsamate ajakirjade läbivõtmine ning retsensioonide registri koostamine. Tööde lõpetamine on käesoleval aastal ette näha ja seltsi 1929 — 30. a. eelarves seisab juba esimese kümne trükipoogna kirjastamine, sest selle kapitaalse teose kirjastamise ainelistest raskustest on seltsil lootust üle saada ainult jagades neid mitme aasta kanda.

On jätkunud ka „Ajaloosõnastiku“ tööd, kus teisel lugemisel jõuti K täheni; ühtlasi on läbitöötatud ainekogu ümber kirjutatud. Lõplikult on moodustunud 700-sõnaline valik ajalooõpetajate jaoks, mis ilmub lähemal ajal trükist. Ette on näha veel mõningad täiendamis- ja õigusteadusliku sõnastiku, Wiedemanni sõnaraamatu j. m. põhjal ja samuti ka majandus- ja kirikuajaloo sõnade arvel. Sõnastiku kirjastamine on ette nähtud seltsi 1929—30. a. eelarves.

„Ajaloosõnastiku“ seeria jaoks koguti Juhan Leinbergi (Maltsveti) kohta käivat ainekogu. Nähtavasti toob juba järgmine vihk võimalikult täieliku, ülevaatliku ja kommenteeritud materjalikogu Maltsvetist ja ta nimega seotud liikumisest materjalide põhjal, mis seni olid laiali pillatud ja ainult osaliselt siin-seal avaldatud.

Seltsi väiksemate väljaannete seerias on mitmed tööd trükivalmis, millede kirjastamiseks praegust võimalusi hangitakse.

Laiaulatusliku ja jõudsasti edenenud Eesti ajaloolise rahvatraaditsiooni süstemaatilisel kogumisel töötasid seltsi kümme stipendiaati

(ühes viie Eesti Kirjanduse Seltsi stipendiaadiga) möödunud suvel Võru- ja Valgamaal, kuna käesoleval suvel on ette nähtud Tartumaa läbitöötamine.

Teiste, eriti suurrahvaste ajalooliste teaduste alal toimuva uurimistööga tihedama kontakti pidamiseks moodustati seltsi juhatuse algatusel Eesti ajalooteadust edendavate organisatsioonide vaheline „Ajalooliste teaduste rahvusvahelise komitee Eesti osakond“, millesse kuuluvad Akadeemilise Ajaloo-Seltsi kõrval Õpetatud Eesti Selts, Eesti Kirjanduse Selts, Keskarhiiv, Tallinna linnaarhiiv j. t.

Seltsi tulud saadi järgmisist allikaist: toetus Haridusministeeriumilt — 2000 krooni, ülikoolilt 750 kr., kultuurkapitalilt (Eesti Biograafilisele Leksikonile) 1000 kr., toetusena eraasutisilt 310 kr., K.Ü. „Looduselt“ honorarina E. Biogr. Leksikoni teise köite eest 1000 kr., „Ajaloolisest Ajakirjast“ 579,25 kr. j. m.

Märgatavaid sündmusi seltsi siseelus oli asutajaliikme ja senise esimehe ning kogu seltsi tegevuse energilise juhtija prof. A. R. Cederbergi valimine seltsi auliikmeks koosolekul 22. IV 1928 tema lahkumise puhul Eestist ja seltsi põhikirja uuendamine käesoleva aasta kevadel.

Juhatuses koosolekuid peeti tegevusaastal kümme. Juhatusse kuulusid: prof. A. R. Cederberg — esimees, dots. P. Treiberg — abiesimees, H. Ottenson — kirjatöötaja, R. Kleis — laekahoidja, H. Kruus ja prof. J. Köpp — ametita juhatuse liikmed.

Üldkoosolekuid peeti kümme. Neist osavõtjate keskmine arv oli 35. Ettekandele tulid järgmised referaadid:

16. oktoobril 1927 — A. Kruusberg: „Prohvet Maltsvet. Tema elu ja õpetus II“.

Kõneleja jätkab oma eelmisel semestril pooleli jäänud ettekannet Maltsvetist (vt. „Ajalooline Ajakiri“ 1927, lk. 121 j. j.), peatudes seekord ta õpetusel. Leinbergi taandumine ilmlikust elust toimus aeglaselt, samuti arenes tema kui vaimuliku rahvamehe õpetus järk-järgult. Maltsveti lahkususe tundmaõpiks on suusõnaliste andmete kõrval kasutada terve rida ametlikke dokumente, näit. protokoll 25. IV 1861 Seidla mõisas siseministri käsul Eestimaa kindralsuperintendendi dr. Reini korraldatud läbikäitumisest. See näitab, et „maltsvetid“ kirikus ei põlvita, keelust hoolimata koos käivad, et naised ja tütarlapsed võivad kirikus õpetada ja tulevaid asju ennustada, et Juhan Leinberg neile sügavamalt kirjatundmist õpetanud, millele nad toetuvad, et Leinbergi seepärast usutakse, et ta Riias kirikuülemate poolt vabaks mõistetud jne. Sellele puudulikule protokollile on kindralsuperintendent kuberner jaoks kaks lisa kirjutanud. Ühes neist tembeldatakse Leinberg teadlikuks petiseks, kes õhutab rahvast väljarändamisele ja lõhub kirikut, ning palutakse politseilist abi „maltsvettide“ taltsutamiseks. Teine kiri selgitab muuseas ka Maltsveti õpetust: see tugivad peamiselt Vanale Testamendile, M. pidavat ennast Ristijaks Johanneseks, siiski olevat ta ristiusu põhiõpetusi tunnustanud, kuna tema järelkäijad siin kõrvale hoiduvat vastusest Kristuse suhtes — nad tunnustavat küll Jeesuse surma ja ülestõusu, kuid ei saavat tõsistada, kas nad ka Kristuse lepitussurmale omistavad mingit tähtsust; paastumisele ja palvetamisele pandavat suurt rõhku; igasugust jumalakuju peetavat ebajumalaks, Vana Testamendi tõetus Püha Vaimu väljavalamise üle olevat üks pea-

mistest alustest, millele nad toetuvad prohveti ameti ja imedetegemise kaitsmisel; hoidutavat viinajoomisest, suitsetamisest, sealihaga ja vere söömisest; „maltsvetid“ tahtvat küll luteri kirikusse kuuluda, kuid praegune kirik seisvat ebajumala teenistuses. Ei ole võimalik täpsalt kindlaks teha, millisist allikaist dr. Rein andmeid on saanud, ilmselt tundub aga neis kirikuõpetaja Ahrensi mõju, eriti Maltsveti teadlikuks petiseks nimetamises. Üldiselt ei näi andmed väga usaldusväärsed olevat. Suurt huvi pakuvad ühe „maltsvetlase“, Juhan Leinbergi vennapoja Gustav Maltsi teated Maltsveti õpetusest tema a. 1904 kirikuõpetaja M. Lipule saadetud pikemas kirjas, mis tundub erapooletu ja on kooskõlas ametlike andmetega. G. Malts oli tõsine ja arukas ning usklik mees, kes puutus Maltsvetiga sageli kokku, temale andis rahva Krimmi juhtimise mõtte ja ise viis väljarändajaid Krimmi. Ta kirjutab, et Maltsvet sõdinud suitsetamise, joomise, varguse ja muude pahede vastu, mis noil ajal olnud Amblas tublisti levinud, manitsenud rahvast kirikuskäimisele, pühakirja lugemisele, naisi lihtsate riiete kandmisele, lainud ära vere söömise, keelanud vennastekogudustesse mineku; Mooseseks või Ristijaks Johanneseks polevat M. ennast nimetanud, mis küll ettevaatuse pärast temast usutav, samuti ei olevat ta sealihäsöömist keelanud; ristilöödud Jeesuse kujud olnud M. austanud. — On võimalik, et Leinbergi kogudus oma juhi ettevaatlikku võitlust vene õigeusu vastu, mis oli seotud kujude kummardamisega, kas ei mõistnud või omavoliliselt üle kandis luteri kiriku ristikujule; või jälle ei juletud ülekuulamisel riigiusku nimetada või ei teinud seda protokollis kirjutajad teatavil põhjusil. — Kirikupalves arvanud Maltsvet Maltsi teateil kõlbmatuks paluda, et Jumal meile „võitjad sõjaväed“ annaks, mida ju ka vastane paluvat — ja keda peaks siis Jumal kuulda võtma? Palutagu rahu eest. Samuti olevat mõtetu aukiiituse laulus laulda „suur rahupõlv on taeva all“. Riia superintendendid Walter ja Pölchau leidsid Leinbergi õpetust läbi vaadates, et see olevat evangeeliumiga kooskõlas ja õigustatud; ainult olnud tema töötamisviis ja abinõud ekslikud, kuna talle tundmatud olnud maksavad seadused. Igasugu poliitilised kahtlustamised tema suhtes olevat põhjendamatud.

Maltsveti kui vaimuliku rahvamehe tegevus omas alul täiesti usulist iseloomu ilma tagamõteteta ja majandusliku varjundita. Kuid rahva hulgest tõusnud usumehe eest ei võinud varjule jääda eestlaste võimatud ühiskondlikud olud ja raske majanduslik seisund. Ja hädaohust hoolimata puudutab ta tõepoolest neid küsimusi oma kõnedes: näit. pühapäevase töö vastu mõisa viinaköörides, uute viinamõõtude, hõbeda hinna langemise, inetuva perekonnanimede puhul jne. Maltsvet ilmus rahva sekka oma mõjuva sõnaga ajal, mil valitses suur rahulolematuse majanduslike oludega. Rahutuste puhkedes võitleb ta otse üliinimliku kannatusega nende vastu nagu haagikohtunik H. v. Tritthoff tõendab. Kuigi Maltsvetil õnnestus oma poolehoidjaid agraarrahutustest eemal hoida, kujunes tema tõusetatud usuline liikumine lõpuks ometigi majanduslikuks: rahvas asus väljarändamisele. Et Maltsvet oli teadlik rahva raskes seisundis ja täis sisetõdemist kibedust, näitavad muuseas Miina Reiningi ähvardavad sõnad mõisnikkude aadressil. Ka leidub poliitilist elementi ja igasuguseid ennustusi Maltsveti enda kõnelustes. Liikus ju tol ajal küllaldaselt jutte ja kirjanudust Vene valitsusringkondade kohta Paidegi haritlaste hulgas, kust nad

pudenesid väikekodanlistesse ringkondadesse, kellega kokku puutus Maltsvet. Maltsveti n. n. imed, mida ka Wilde on esitanud, on enamasti kõik väga lihtsalt seletatavad. Igasugused halvad kuuldused Leinbergi aususe kõigutamiseks on osutunud ebatõelisteks.

6. novembril 1927 — N. Treumuth: „Patkuli küsimus Riia konvendil 1700. a. juuni- ja juulikuus“ (ilmunud „Ajaloolises Ajakirjas“ 1927, nr. 3 ja 4).

20. novembril 1927 — prof. W. Süss: „Antiik-aja ja nüüdisaja inimese karakteristikud erinevused“ (ilmunud „Ajaloolises Ajakirjas“ 1927, nr. 4). Samal koosolekul — P. Treiberg: „Nõukogude-Venes ilmunud kirjandus Eesti ajaloo alal“ (ilmunud „Ajaloolises Ajakirjas“ 1927, nr. 4).

4. detsembril 1927 — E. Virányi: „Karl XII-da läbimine Ungarist aastail 1709—15“.

Ettekanne tugneb peamiselt Ungari uurija Ballagi teosel „Karl XII-da ja rootslaste läbimine Ungarist 1709—15“ (1922). Sündmustikku ümbritsev ajajärk oli põhjapaneva tähtsusega Ungari ajaloos; see oli Rákóczy Franz II aeg, kuulus „Kuruc labanci“ ajajärk, mil käimas oli vabadusvõitlus Habsburgide vastu, et uuesti püstitada oma rahvuslik kuningriik; see oli põhi-seaduslik võitlus Ungari konstitutsiooni pärast, millega liitusid sotsiaalsed ja usulised küsimused. — Karl XII tegi korduvaid katseid Bessaraabiast Rootsi pääsmiseks. Esimene neist toimus a. 1709, mil ta saatis oma kindrali Meyerfeldi Rákóczy juurde, kes asus Munkács'is. 5. IX 1709 oli saatkonnal Rákóczyga kokkusaamine. Kuninga läbipääsule kerkis ette välispoliitiline raskus: nimelt oli Rákóczy Peeter Suure liitlane. Ometigi lubas ta Rootsi kuningale vaba läbimineku, kui see sünnib inkognito. Riigis möllavate taudide tõttu viibis läbisõit. Vahepeal tekkis konflikt Rákóczy ja Karl XII vahel Savoya Eugeni intriigide tagajärjel. Viimasel on teeneid, et Habsburgid Austria-Ungaris tugevaks tõusid; ta püsis nende energilise poolehoidjana. 1711. a. on Rákóczy sunnitud riigist lahkuma, Viini valitsus laiub Transilvaaniassegi. 1712. a. püüab Rákóczy veel Karl XII-ga läbirääkimisi alustada, kuid sellel on juba teine orientatsioon: ta pöördub Austria, nimelt Karl VI-da poole, kelle tähtsaim riigimees oli eelpool juba esinenud andekas Eugen. Siin tekkisid Karl XII-da läbimineku raskused, mis olid tingitud kuninga iseloomust: saades teada, et keiser võimaldaks talle läbimineku ja toetaks teda ka rahaliselt, tõrkus Karl seda vastu võtmast, kuna vastutasuna nõuti Karl VI-da õiguste tunnustamist Hispaania troonile. Selline väljapressimine riivas abi vajava kuninga au. Lõpuks saavutas Rootsi kuningas ometigi vaba läbimineku loa ilma selle tingimuseeta, tulevase sõpruse arvel, ja seda tänu peamiselt Eugeni kaasabile. Rootslaste teekond hilistus, sest riigis valitsesid korduvalt taudid ja karantiiniseadus maksis kogu Ungaris, osalt Austrias aastani 1714. Alles see kadunud, alustati teekonda. Kuningas läbistas inkognito Austria-Ungari, millist teekonda Ballagi kirjeldab peenusteni, kasutades seks peamiselt Bjelke teateid, mis ka kõige rohkem vastavad tõele. — Eugen andis Rootsi sõjaväe varustamise läbiminekul rendile Viini juutidele, kes seejuures tublisti teenisid. — Ungaris on Karl XII-da ja ta sõjaväe läbiminekest palju legende tekkinud ja elav traditsioon säilinud, eriti selle protestantlikul maa-alal.

Samal koosolekul — E. Anton: „Rahvuslik ärkamine Valgas“. Vene linnaseaduse maksmapanek läinud sajandi 70-dais aastais võimaldab eestlastel rohkearvulisema siirdumise ka Valka. Endise 200-300 eestlase asemel leidub neid 1870-date aastate lõpul Valgas juba 1000 (5000 elaniku kohta). Ülespidamist teenitakse muidugi lihttöölistena; elatakse killustatult; puudub oma kool ja kirik ja ümberrahvustamine on täies hoos. Valga rahvusliku ärkamise algataja on K. Kornel, kellega liitusid Ainson, Põlde j. t. Märtsis 1880 asutatakse juba eesti kool „Valga eesti Peetri kiriku kooli“ nime all, mis alul peab võitlema suurte majanduslikkude raskustega. Tuntuim tegelane kooli algupäevilt on Hans Einer. Peagi pannakse alus ka eesti kogudusele; harrastatakse eesti laulu, näitemängu, korraldatakse näitemüüke. A. 1890 asutatakse karskuseselts laiemate rahvuslikku sihtidega, kui vast nimi seda lubab oletada. Suurte raskustega võideldes saavutatakse a. 1902 kinnitus „Säde“ seltsile, mis kujunebki Valga rahvusliku liikumise keskuseks. Samal aastal toimuvail linnavalimisel võidab eestlaste, lätlaste ja venelaste ühine nimekiri ja Valk saab eestlasest linnapea, kes oli ühtlasi esimene eestlane sellel kohal Baltimais. Eestlaste ikka enam linna valgudes ja kinnisvara omandades, lõovad nad juba 1905. a. valimistel iseseisva nimekirjaga hiilgavalt läbi.

12. veebruaril 1928 — prof. A. R. Cederberg: „Piiskopp Fulco ja esimesed Eestimaa kristianiseerimiskatsed“. Kõneleja käsitleb allikmaterjalile tugides mõningaid küsimusi esimesest Eesti misjonärist Fulcost ja esimesist kristianiseerimistöö üritusist Eestimaal, mis ette võetud Daani poolt XII sajandi teisel poolel. Teade Fulco misjonitegevusest on üpris vana. Ometigi on Fulco jäänud võrdlemisi uduseks kujukse ja tema töötamist Eestimaal on mõnikord sootuks eitatud, väites, et ta olevat teotsenud Soomes. 1159. a. tekkinud suur lõhe katoliku kirikus ulatus oma mõjudega ka Põhjamaisse. Daani kuningad toetasid paavst Viktor IV-d, Rootsi valitsejad seevastu Aleksander III-d, kes lubaski Upsalale esimese peapiiskopi. Augustikuus 1164 õnnistati Prantsusmaal (Sens'i linnas), kuhu Lundi peapiiskopp Eskil vastolu tõttu oma kuningaga oli põgenenud, Upsala piiskopp Stephan peapiiskopiks. Võib arvata, et siin tekkis ka uusi plaane Põhjamaade kristianiseerimistööks. A. 1164 Soomest tehtud sõjakäik karjalaste juurde võib olla sealsete läbirääkimiste tagajärg. Ka valiti ja õnnistati siin munk Fulco piiskopiks. Kuigi harilikult väidetakse, et Fulco olevat olnud prantslane, siis on otseste andmete puudumisel soovitatav see küsimus esialgu lahtiseks jätta. Samuti väidetakse, et Fulco olevat nimetatud otsekohe Eestimaa piiskopiks; ometigi on temast alul ikka kõnet kui lihtsalt piiskopist, ilma kindlaksmääratud tööalata. — Daani kaudu oli maapaos olevat Eskilil raske misjonäre läkitada; seepärast pöörduiti kirjas, mis on dateeritav a. 1167 peale, ses asjas Rootsi poole, kuid need kavatsused jäid tagajärgedeta. — Viktor IV surnud, kaldus Waldemar I-se poolehoid rohkem Aleksander III-da poole, kuna Waldemari ja Friedrich Barbarossa vahekord Rügeni tõttu oli halvenenud. Juba a. 1168 on Eskil Daanis, 1168. a. lõpul või 1169. a. alul on seal ka Fulco. Harilikult paigutatakse ta Eestimaale tulek 1171. või 1172. aasta septembris, väites, et Aleksander III-dalt seilt ajalt dateeritavad n. n. Tusculanum-kirjad, mis

puudutavad ka Eestimaad, olevat antud misjonitöö alustamiseks siin. Tõepoolest selgub aga kirjade sisust, et Fulco sel ajal juba oli Eestimaal töötamas ja vajas abi. Samadelt päevadelt nimetatakse ka soomlasi esmakordselt ja võib öelda, et just teated Eestimaast on äratanud tähelepanu ka Soomele. — Küsimuse moodustab ka Nicolause isik, keda nimetatakse Tusculanum-kirjades eestlaseks. Hüpotees on võimalik, et Nicolaus oli üks neist kahest eesti noormehes, keda mainib Püha Olause legend Norras Stavangeri kloostriis, kelledest üks läinud sõjaväega Eestimaale (legendi vastav osa on kirjutatud 1180-dail aastail ja moodustab ühtlasi kõige vanema kirjaliku teate eestlastest). Et teised allikad ei esita sama teadet, võib seletatav olla allikate puudulikkusega üldse. See sõjaväe toomine on aga väga iseloomustav Daani ja Norra kristianiseerimistööle. — Võrdlemisi vana on hüpotees, mis tunnustab Fulco ja Soome misjonäri Folquinuse identseiks. Seejuures on tugitud järgmisele asjaolule: 1178. a. läinud Fulco pärast äraolekut oma misjonitööd jätkama ja just samal aastal tulnud Soome Folquinus. Juba H. G. Porthan on selle väite tühistanud. Kindlate andmete puudumisel võime ainult oletada, et Fulco jätkas tööd oma endisel teotsemisalal, tähendab Eestimaal.

Samal koosolekul — A. Kivirähk: „Segased ajad Valgas 1917—20“. 1917. a. märtsis ilmusid Valka relvastunud salgad Petrogradist, kellega eriti liitus Valga rohkearvuline läti element; muuseas nõuti ka uusi linnavalimisi. Endine linnavalitsus lahkus, kuna volikogu püsis. Hiljemini ei tunnustanud seltskondlike organisatsioonide nõukogu ka endist linnavolikogu. Tekkis kaks valitsust: vana volikogu ja organisatsioonide nõukogu täidesaatev komitee. 10. aprillil vallutati rae-koda soldatite ja seltskonna saadikute poolt. Moodustati ajutine linnavalitsus, 16. juunil aga n. n. demokraatlik linnavalitsus (neli lätlast ja üks juut), kelle valitsemise ajal linna seisund oli õieti vilets. Riia langemisega algas Valga evakueerimine, mida siiski ei suudeta täielikult läbi viia. Korraldavalve miilitsa näol, kes 26. septembril isegi streikis, oli nõrk. 3. jaanuaril 1918 nõudis soldatite, tööliste ja maatameeste täidesaatev komitee, kaotatagu senine linnavolikogu ja -valitsus. Nõue viidi läbi vägivallaga. Tuli soldatite ja tööliste valitsus. 22. veebruaril põgenes enamline valitsus sakslaste lähenemisel. Endine n. n. demokraatlik linnavalitsus avaldas rahvale üleskutse, kuid juba võtsid sakslased linna valitsemise enese kätte. 1914. a. volikogu asus ametisse ja sakslased toimusid linnas täiesti omavalitseliselt. Kuid juba 17. detsembril olid sakslased linnast läinud ja 18. detsembril enamlased Valgas; seega algas kurikuulus läti soldatite ja tööliste valitsus ning terror. Õel vastu 1. veebruari 1919 algas enamlaste põgenemine Valgast, kes seejuures suurel viisil hävitasid. 3. veebruaril oli seltskondlike tegelaste koosolek, kus moodustati 5-liikmeline linnavalitsus ja asuti korraldamistöödele. Kui enamlased rindel läbi tungisid, tuli Valgal veel kord raske silmapilk üle elada. 1920. a. valiti Valka uus linnavalitsus, kümnes kolme aasta kestes.

26. veebruaril 1928 — H. Kruus: „Eesti talurahva välispoliitilisest orientatsioonist“ (ilmunud „Ajaloolises Ajakirjas“ 1928, nr. 1).

11. märtsil 1928 — H. Sepp: „Eesti iseseisvuse ajal

ilmunud eestikeelne memuaarikirjandus" (ilmunud „Ajaloolises Ajakirjas“ 1928, nr. 1).

Samal koosolekul — E. Blumfeldt: „Teoorjuse aeg ja 1905. a. Rõuges“. 1819. a. talurahvaseaduse väljakuulutamine sündis pühalikult ja pidulikult, millele aga ei jäänud järgnemata rahva pettumus. Suured viljaikaldused suurendasid rahva viletsust omakorda; eriti on tuntud 1841. näljaaasta ja sellest ülepääsmiseks etteõetud hädaabinõud. Seisundi järjest halvenedes jõudis viletsus a. 1844 oma haripunktile; traditsiooni järgi lõppenud vili juba mardipäeval, abi toodud väljaspoolt, tarvitatud aseaineid. A. 1841 suundus rahva lootus maasaamisele Venest, millega liitus usu muutmine. Viimasele töötasid mõisnikud ja kirikuõpetajad vastu; siingi soodustas umbusaldus mõisnikkude ja usaldus Vene riigivõimu esindajate vastu veneusu levimist. Usku vahetanud on siiski võrdlemisi vähesed, umbes 630 inimest, ehkki sellega algust tehti siin varemini kui nii mõneski teises kihelkonnas. 1847. a. vaibus usuvahtamine. Orjuse suuruse määramisel on suureks toeks 1850-daist aastaist säilinud rendikontrahid. Üldiselt oli elu siingi vilets ja raske. — 1905. a. ei toonud suuremaid kokkupõrkeid; ärev aeg kajastus rohkem koosolekul, kõnedes jne., kus silmapaistvat osa etendas V. Kriisa. Detsembris oli siingi karistussalk kohal, keda toetasid Rõuge kirikuõpetaja Hollmann ja kohalik mõisnik Glasenapp.

25. märtsil 1928 — K. Vilhelmson: „Rooma keiserriigi sotsiaalmajanduslik areng uues käsitluses“ (ilmunud „Ajaloolise Ajakirja“ käesolevas numbris).

22. aprillil 1928 — N. Treumuth: „Mõningaid jooni vastureformatsioonist Tartus kuni a. 1600“. Sapolje rahu võimaldas Poola alla sattunud Liivimaa telgliku vastureformatsiooni alguse. Stephan Bathory soodustas liikumist eriti Võndu asutatud piiskopkonna kaudu, samuti siia kutsudes välismaalasist-katoliiklasist koloniste. Ka katoliitsismi võimumehed tegid mõningaid üritusi siinsete alade koloniseerimiseks katoliiklastega, nii näit. Possevino ja Bolognetti. Neil katseil polnud siiski kuigi olulisi tulemusi. — Erilist huvi tunti Tartu koloniseerimise vastu, mis sõdade järel oli jäänud tühjaks. Kuid olude sunnil moodustasid siingi sakslased linnakodanikkude enamiku; nii olid vastureformatsiooni levimisel tõkked ees ja saavutati ainult vastastikust riidu. Suurim osa Tartu rekatoliseerimise püüdeist tuli siinse jesuiitide kolleegiumi poolt. Kolleegiumi asutamise kavatsused olid Poolal juba 1581. a. peale, kuid alles 19. märtsil 1583 leiame Tartus neli paatrit ja kaks venda. Millal Tartu jesuiitide kolleegium õiguslikult asutatud, pole kindel; küll aga kõneldakse a. 1583 juba paaril korral siinsele kolleegiumile saadud toetusest. 1583. a. kevadel hakkas siin teotsema ka alamaastmeline jesuiitide kool. Tegelik kolleegiumi avamine sündis alles 1586. a., mis puhul Tartus viibis ka Antonio Possevino. Viimase ülesandeks oli eriti noore kolleegiumi majandusliku külje korraldamine, mis ongi õnnestunud, nii et Tartu kolleegium oli selles suhtes Riia omast soodsamais oludes. Possevino siinviibimisel anti Tartu jesuiitidele üle ka Maarja kirik, milles seni oli teeninud katoliiklik preester, mitte ordu liige. Ühes kirikuga sai kolleegium ka mitmed majad, nii et neil varsti linnas kujunesid kaks kinnisvara rühma: 1) Maarja kirik ühes läheduses olevate majadega ja 2) Katariina klooster samuti ümbruses lei-

duvate majadega. Kolleegiumi avamisel valitsenud pidulik optimism märkis siinse kolleegiumi Euroopa põhjapoolsemaks õige usu valvepostiks ja lootis katoliitsismi levimist siit Rootsi ja Venemaale. Kolleegiumi tegevus ulatus nii lähemaisse kui kaugemaisse ümberkaudsesse mõisusse ja külladesse, peamiselt eesti alal, kuid jõudis mõnikord ka läti piiridesse. Rahvaga läbikäimine nõudis eesti keele oskust ja see omandati võrdlemisi kiirelt; juba a. 1585 peetakse eestikeelseid jutlusi järjekindlalt ja samal aastal teatakse trükist ilmunud olevat Thomas Busaeuse, kolleegiumi rektori, eestikeelne katekism. Keeleoskusest on tuttavaks saanud ka Ambrosius Veltherus, kes kolleegiumis teotses õige mitmekesisis ameteis kuni a. 1600 ja vangi sattus Tartu vallutamise järel rootslaste poolt. Peale mainitute oli eesti keelt oskavaid jesuiite veel teisigi, seda enam, et kolleegiumi abijõudude hulgas leidis ka pärismaalasi. Samuti on ka märgitav, et siin teotseisid nii mitmedki Soome ja Rootsi jesuiidid. Eriti hoolitses kolleegium koolide eest. Õpetus oli neis maksuta, vaesemaile võimaldati isegi ülespidamist ja õppevahendeid. Õpilaste keskel õhutati auahnust, mis asjaolu aga viis mitmete kokkupõrgeteni protestantlikkude kodanikkudega. Enamik õpilasi oli poola rahvusest, kuid ajajooksul kogus kooli ka eestlasi ja sakslasi. Teistest kolleegiumi tegevusharudest võib märkida misjonirännakuid maa-rahva hulka ja Poola ning Leedu eeskujul vennastiste organiseerimist Tartus. Erilist tähelepanu juhiti õpilaste poolt ettekantavate näidendite lavastamisele. Sel puhul peeti eriti silmas jesuiitide kooli kuulsuse ja tubliduse propagandat. Lavastus oli väga kirev, samuti näidendite sisu, kuid valjult hoiduti usuvastastele kallale tungimast. — Hoolimata neist ja veel teisistki vastureformatsiooni õhutusvahendeist ei olnud jesuiitide edu Tartu linnas kuigi suur, nimelt saksa soost kodanikkude keskel, kellele suhtes kõnet võib olla vahest ainult teatavast vastutulelikkusest jesuiitidele. Seda silmnähtavam aga oli edu maarahva hulgas, kus luteriusk polnud väga levinud; siin jõuti isegi nii sügavate mõjutusteni, et Rootsi võimudel hiljemini küllalt tegemist nii maarahva pööramisega luteriusk.

13. mail 1928 — O. Liiv: „Allikaid ja iseloomustusi Tallinna kaubanduse ajaloole XVII sajandi lõpul“. Kõneleja juhib tähelepanu arhiivimaterjalile ja kirjandusele, mis aitavad valgustada käsiteldavat küsimust. Üldse on Tallinna majandusliku elu ajalugu Rootsi ajal võrdlemisi vähe uuritud, kuigi ainek, eriti arhiivianek, pole puudust. Tallinna linnaarhiivi vanemas osakonnas tulevad esijoones selles suhtes kasutamisele vastava ajajärgu raeprotokollid, siis n. n. „Schiffs-Steuerlisten“ või „portooriumi-raamatud“, millele on võimalik rajada statistilisi kokkuvõtteid kaupade sisse- ja väljaveost jne. Tähelepanuväärseks osutub „kaupmeeste raamatute“ osakond, eriti raamatutelt, mis kuuluvad Tallinna tolleaegsetele suurkaupmeestele. Mõningaid vähemaid teateid saab osakondadest: „linna finantsid“, „gildi asjad“, „kaubandus“ ja „õigusteaduslik osakond“. Seadusliku raamistiku Tallinna kaubandusolule arengule annavad „raeotuste“ osakonnas mitmesugused vastavad korraldused. Tallinna linnaarhiivi uema osakonna materjalidest on kõige tähtsamad Kanutigildi ja kaupmeestegildi arhiivid. Teatavaid lisaandmeid võivad anda Narva linnaarhiiv ja Lüübeki ning Öresundi tolliraamatud; Vene-Tallinna kaubanduse kohta on võimalik materjali leidumine Moskva „Древлехранилище’s“. Rikkalikum ja olulisem on ainek Stokholmi Riigiarhiivis ja Helsingis. Kirjan-

duš, mõningad üldjooned või vähemtähtsad kirjutised maha arvatud, puudub selle küsimuse kohta.

Tallinna kaubanduse allakäik XVI sajandi teisel poolel on seotud Hansa kaubanduse üldise soigumisega. 1516. aastast peale olev vaen Lüübekiga on oma osa etendanud Tallinna kaubanduse languses. Narva, kes Hansaga seevõrra seotud polnud kui Tallinn, tõuseb viimasele tõesiseks võistlejaks. Mitmele teiselegi tegurile lisanesid rasked sõjaajad, mis rõhustid Tallinna kaupmeeskonda. Esimesed Rootsi kuningad ei suuda olukorda palju parandada: seks oli neil esijoonsemaid ülesandeid lahendada. Alles Gustav II Adolphi tegevusel on olnud sel alal olulisemaid tulemusi. XVI sajand suuremas osas mõõdus tugeva linnakaubanduse prevaleerimise tähe all. XVI sajandi lõpupool ennustas muutust. Absolutistliku valitsussüsteemi levimisega XVII sajandi alul levis merkantilismi põhimõtete kohane kaubanduse ja tööstuse arendamise riiklik poliitika. Tihti on see kujunenud otse võitluseks riigivõimu ja linnaomavalitsuste vahel. Tallinn suutis veel selgi ajajärgul linnakaubandust vääriliselt säilitada. Siiski ei lõõnud ka Gustav Adolphi ajal Tallinna kaubandus õitsele. Selle kuninga kavatsus uuesti Tallinnasse koondada Vene kaubandust, mis oli läinud Tallinna rivaalide, Narva, Nyeni, osalt Arhangelski, kätte, ei õnnestunud. Samuti on äpardunud teisigi kavatsusi. — Võõrastest olid Tallinna nagu sisse tunginud lüübeklased, daanlased, hollandlased ja šotlased. Võõraste kaupmeeste kohta maksid Tallinnas valjud korraldused, ehkki tallinnlaste kaebustest tundub, nagu oleks neil olnud seal täielik vabadus. Kuid säärane ülespuhutud kartus võõraste eest on nii iseloomustav tolele ajale. Tallinna suurkaupmeeste ettevõtlikkus muutub siiski tagasihoidlikumaks; vahest ainult Rootsiga, Soomega, ka Narvaga, Nyeniga, Tartu alaga ja Pärnuga peab Tallinn algatusvõimsemat läbikäimist, nagu Tallinnast olid kaubanduslikult sõltuvad ka vähemad Eestimaa linnad. — Peamise väljaveoaine Tallinnast läände moodustas vili, esijoones rukis — nii et 1696—98. aastate viljakaldus mõjus halvavalt kogu kaubandusele — edasi kanep, lina, linnaksed, mets, karjasaadused. Sisse toodi soola, heeringaid, Rootsist metallkaupa, Soomest küttepuid ja hobuseid, Hollandist ja Lüübekist igasugu peenemaid kaupu, samuti ka klaasi, paberit, Hollandi tahvelkive. Sisseveetavate maiustuste ja vürtsainete levimise jälgimine pakub eriti suurt kultuuriloolist huvi. Eestimaa rannikult ja saartelt, ka sisemaalt toodi Tallinna elusloomi, mett, võid, tõrva, pigi, tooreid loomanahku j.m. Tallinna toleleagne tööstus piirdus käsitöölise toodanguga ja oli võrdlemisi lihtne. Nimetada võiks lupja, väljaraiutud kive, valtsimisveskite saadusi. — Tallinna kaupmeeskond oli kohapeal täiesti privilegeeritud seisundis. Suurkaupmehed moodustasid n.n. Suure- ehk Kaupmeestegildi, kuna käsitöölistel olid Kanuti ja Oleviste gildid, mis hiljemini Kanutigildiks ühendati. Oleviste gildis oli ka rohkesti eestlasi olnud; gildide ühendamisega kadus neil seegi väikene esindusvõimalus linna siseelu korraldamisel. Provintzialismi vaimu tõttu kodanikkonnas, mis iseloomustav ka teistele toleleagseile linnadele, kohtame Tallinnas mingisugust kirglikku protsessimisvaimu ja vaenutsemist, mis siiski ei takistanud üheskoos hoolitsemist oma kaubanduslike huvide eest. Kaubitsemisele tegi tunduvald raskusi valitsev keeruline mõõdustik ja rahasüsteem. Tallinna kaupmehed jagunesid kaubitsetavate artiklite järgi eriliikidesse, kompaniidesse. Kauplemisruumelt tuleb vahet teha suuremate, kindlamate

äriruumide ja kergemate, väiksemate poodide omanikkude vahel. Kindel vahe valitses kaubanduslikul alal ka Toompea ja Tõnismäe ning pärislinna vahel. Kasulikuim müügiaeg oli talvel, kui sadam oli suletud. Sadama täiendamise eest hoolitseti kestvalt; sadamas valitses kindel kord, mille eest hoolt kandsid sadama valvurid. Kaubanduslik läbikäimine välismaadega teostus peale välismaa laevade Tallinna enda laevastiku abil. Tallinna kaupmeeskond oli palju rännanud, vahel ka laiaulatuslikumalt poliitiliselt huvitatud olnud, kuid provintsiivaim ja omapärane ärimoraal valitsesid ikkagi, millede heade tunnistajaina on säilinud vastavad kohtuprotokollid. Tallinna kaubandus ei oma tol ajajärgul üksi lokaalset tähtsust, vaid seisab ühenduses terve Eestiga ja rea välisriikidega, mis asjaolu muudab selle kogupildi märksa suurejoonelisemaks.

Helmi Ottenson.

Varia.

Johan Wilhelm Ruuth †.

Möödunud märtsikuu 18-dal päeval on manalasse varisenud üks Soome kõige andekamaid ja tuttavamaid ajaloolasi, Soome riigiarhiivi endine juhataja prof. J o h a n W i l h e l m R u u t h . Et prof. Ruuth'i nimi oli tuttav Eesti ajaloolastegi keskel, anname temast ja tema elutööst mõningaid teateid ka „Ajaloolise Ajakirja“ lugejaille.

R. oli sündinud a. 1854. Õiendanud Helsingi ülikoolis oma eksamid ja promoveerunud filosoofia doktoriks, oli ta mõned aastad õpetajaks Soome eri linnades, eriti Poris ja Viiburis. A. 1885 tuli ta Soome riigiarhiivi (Suomen Valtioarkisto) aktuaariks, sai samas asutises esimeseks arhivaariks a. 1905 ja a. 1917 arhiivi juhatajaks, mil kohal püsis kuni a. 1926.

Nagu ütlesime, on Ruuth olnud üks paremaid Soome ajaloouurijaid, kelle nimi oli tuttav ka kaugel väljaspool oma maa piire. Tema haruldaselt suured teadmised, tema kindel meetod ja kaine kriitika ühes hea esitamisviisiga annavad tema töödele eriti suure väärtuse. Oma suuremad tööd on ta kirjutanud linnade ajaloo alal, kusjuures võib märgata, et ta eriti tähelepanu juhib k e s k a e g a puutuvaile küsimusile. Keskaeg oli tema erialaks, nagu see selgub juba tema esimesist töist.

Tema esimene suurem uurimus käsitles Soome ja Hansa liidu vahelisi suhteid enne aastat 1435 (Tutkimuksia Suomen ja Hansan välisistä suhteista ennen v. 1435), milles ta võrdlemisi vähese ainekogu najal on siiski võinud luua hea pildi valgustatavast küsimusest. Töös puudutab R. ka mõningaid küsimusi, mis Eesti ajaloole väärtuslikud, nagu näit. 1343. aasta tähtsaid sündmusi ja Viiburi ning Turu foogtide suhtumist nendesse. See töö, mis oli esitatud doktori väitekirjana, ilmus a. 1882. A. 1897 avaldas R. rootsi keeles P o r i l i n n a a j a l o o , mis õieti on esimene moodsaile nõudeile vastav linna-ajalugu Soome ajaloolises kirjanduses. Selles töös sai R. veel võrdlemisi vähe liikuda oma erialal, nimelt keskaja küsimuste kallal. Seda rohkem leidis selleks võimalusi Viiburi linna ajaloo, mis ilmus käesoleva sajandi alul. Kõik need tähtsad küsimused, mis kerkivad esile Karjala vanemas ajaloos XIII sajandi lõpust alates ja mis olid seni käsiteldud võrdlemisi puudulikult, võttis R. nüüd kriitilise vaatlamise alla, osutades kindla käega uurijale seda teed, mida mööda liikudes võis sel alal edasi saada. Mõni aasta enne R. surma ilmus tema sulest täielikuna neljaköiteline T u r u l i n n a a j a l u g u keskajal ja XVI sajandil. Niisamuti kui R. Viiburi linna ajaloo oli saanud käsitleda kõiki tähtsamaid Ida-Soome ajalugu puutuvaid küsimusi, niisamuti käsitles ta Soome endise pealinna Turu ajaloo peaaegu kõiki tähtsamaid küsimusi Soome keskaja ajaloo alal. Turu linna ajalugu Ruuthi käsitles on tõesti püsiva väärtusega töö; haruldaselt palju on R. selles suutnud lugejaille anda uusi uurimistulemusi, uusi vaatekohti, mis kindlasti õhutavad uutele uurimustele. Otse inestamisväärne on panna tähele, kuivõrra täieliku pildi tal on õnnestunud luua näit. kooli- ja haridusoludest ainekogu põhjal, mis on siiski võrdlemisi

puudulik ja katkendiline. Ja siiski R. ei ole sugugi neid uurijaid, kes meeleldi tegelevad põhjendamatu hüpoteesidega ja lubavad enda fantaasiat liiga julgesti edasi tormata. Vastuoksa, ta on eriti ettevaatlik ja kaine uurija, kes kiidab heaks ainult seda, mille tõestuseks leidub kindlaid allikaid.

Peale oma väitekirja ja nimetatud linnade ajalugude on R. avaldanud terve hulga väiksemaid uurimusi, mis niisamuti kui tema peatööd on eriti hästi tehtud. Nimetagem neist tema uurimuse „Erästä vanhasta, Kymijokea myöten kulkeneesta valtaraajasta“ (Historiallinen Arkisto XI, 1891), mis puudutab vaidluse all olnud küsimuste hämelaste ja karjalaste asustusaladest, ning „Satakunnan asutusoloista keskiajalla“ (Historiallinen Arkisto XV, 1898), milles jällegi käsitletakse Lääne-Soome ja Lõuna-Pohjamaa vahelise maa-ala asustamisküsimusi ja võitlusi pärissoomlaste ning hamelaste vahel keskaja viimaseil sajandil. Edasi juhtigem tähelepanu lühikesele uurimusele, mille R. avaldas Soome Teaduse Akadeemia annaalis 1910 ja milles tema käsitles Daani poolt tehtud ristiretke Soomemaale a. 1191. Eriti terava kriitika abil näitas ta, et mainitud ristiretke, mida varemad uurijad on pidanud ainult legendaarseks teateks, ikkagi on tehtud, ja kirjeldas neid eeldusi, mis olid mainitud ürituse aluseks. Asjata on mõned Rootsi uurijad (C. Weibull) katsunud seda Ruuth'i väidet tagasi lükata; R. arvamine on leidnud ikka enam toetust, vähemalt on seda ka omal määral toetanud viimaste aastate arkeoloogilised uurimused ja praegu mõõnivad ka autoriteetlikumad Rootsi uurijad, et Ruuth'i teooria vist on õige. Sellele huvitaval hüpoteesil on teatav tähtsus ka Eestimaa vanema ajaloo valgustamiseks.

Nimetagem veel, et R. ka vähemal määral on liikunud üldise ajaloo alal. 1893. a. avaldas ta kokkuvõtte Prantsuse ajaloost ja oli aastail 1914—1921 kuueköitelise „Maailman Historia“ peatoimetajaks. Selles töös on ta ise kirjutanud mõned osad, eriti keskaja ajaloo alalt.

R. oli omal ajal Soome Teaduse Akadeemia president ja Soome Ajaloo-Seltsi auliige.

*

Eurasia Septentrionalis Antiqua III. Bulletin et mémoires consacrés à l'archéologie et l'ethnographie de l'Europe orientale et de l'Asie du nord (200 lk. + arvukaid jooniseid), Akateeminen Kirjakauppa, Helsingi 1928. Hind 4 dollarit.

Helsingis on 1926. a. peale hakanud ilmuma prof. A. M. Tallgren'i ja prof. M. T. Sirelius'e toimetusel uus, sisult õige tähelepanuväärne ajakiri Ida-Euroopa ja Põhja-Aasia muinas- ning rahvateaduse tundmaõppimiseks. Vastavalt eeskavale on toimetajad ajakirja nimetanud *Eurasia Septentrionalis Antiqua*. Ajakiri peaks ilmuma kõigepealt aastast, sisaldades pikemaid ja lühemaid uurimusi, materjaliavaldusi ja mitmesuguseid retsensioone ning ülevaateid eeskätt Soome, Eesti, Vene, Läti, Leedu, Poola ja Rumeenia muinas- ning rahvateadusest, aga ka käsitledes samu küsimusi teisis mais, niipalju kui nad on seotud Ida-Euroopa ja Põhja-Aasia ainestiku ning probleemidega.

Seni on ESA-st ilmunud kolm köidet, 1926—1928. Põhimõtte kohaselt avaldatakse ESA-s töid ainult kas inglise, prantsuse või saksa keeles. ESA I on koguteos, 202 lk. suur; siin on kirjutas prof. Tallgrenilt, dr. J. Manniselt, mitmelt tuntud Vene arkeoloogilt, Läti arkeoloogilt prof. Fr. Balodiselt j. t. ESA II (248 lk.) on tervena pühendatud prof. Tallgreni uurimusele Ukraina pronksiajast. Ehk küll ESA mõlemad esimesed köited sisaldavad teaduslikult väga huvitavat ja osalt esmarkordselt avaldatud ainestiku, ei ole käesolevas retsensioonis ruumi puudusel võimalik neil pikemalt peatuda.

ESA III ilmus käesoleval kevadel. Ta sisaldab kõigepealt prof. Tallgreni prantsuse keeles avaldatud huvitava ülevaatliku ja sünteetilise artikli soomesugusist kultuurprovintist Põhja-Venemaal nooremal rauaajal. Prof. Tallgren märgib siin muinasteadusliku ainestiku ja ajalooliste teadete varal ära 7 enam-vähem iseseisvat kultuurprovintsi: mordvalaste, muuromlaste, merjalaste, Kostroma ala kultuurprovintsi, Laadogaranna ühenduse, ingerlaste ja vadjalaste. Sama kirjutis on soomekeelsena kättesaadav ka „Kalevalaseuran Vuosikirja“st 1927. Sellele kirjutisele järgneb Moskva Ajaloolise Muuseumi assistendi B. Grakovi pikem ja väga palju uut materjali sisaldav ja heade joonistega varustatud uurimus sküüti kultuuri mälestusmärkidest Volga ja Uurali mägede vahelisel alal. Prof. Tallgreni *Permian Studies*, kus ta käsitleb kolme eriküsimust Permi ala muinasteadlikust ainestikust (osaliselt avaldatud mujal ka eesti- ja soomekeelil), on hüpoteetiliselt seisukohalt väga huvitavad.

Kuna vastav leidude-materjal on veel osalt puudulik, võib edaspidi ilmnedu esitatud väiteile huvitavaid lisatõendusid.

Mag M. Schmiedehelm kirjutab tema poolt 1926. a. suvel läbiuuritud vanema rauaaja kalmeist Lüganusel. Suurema osa kirjutisest võtab enese alla materjali avaldamine, analüüsiv osa; ehk küll see esile tõstab tarviliku ja tähtsama, oleks see võinud siiski pikema ja üksikasjalisem olla. N. N. Bortvin kirjeldab huvitavaid varajase pronksiaja leidu Uuralilt. Moskva professor A. A. Zakharov avaldab mõnesuguseid muinasleide Siberist dr. N. V. Radloff'i väljakaevatud 1865. Ülevaadete all leidub prof. Tallgrenilt uurijatele väga tähtis kokkuvõtte Vene ja Aasia arkeoloogilist kogudest Soome Rahvusmuuseumis. G. Ränk käsitleb pikemalt Eesti Rahva Muuseumi ja etnograafilisi töid Eestis aa. 1922—1927. Teem on mitmeti soovitatav ja kirjutis ise sisaldab väljaspoole mõndagi huvitavat vastavaist töötulemusist. Kahju ainult, et kuuldavasti koha peal tehtud, kirjutise saksakeelne tõlge on seevõrra puudulik, et mõjub lugemisel tihti otse segavalt. Väljapanekute üksikasjalisemale kirjeldusele oleks kasulik olnud juurde lisada muuseumi erikordade põhiplaan. Kirjutist illustreerivad mitmed hästi õnnestunud ülesvõtted muuseumi uusist väljapanekuist.

ESA III köite lõppu on mahutatud kirjanduse arvustusi ja prof. Tallgreni poolt koostatud ülevaade uueaegse arkeoloogilisest Nõukogude Venes.

ESA III üksi on juba tähelepanev teos Eurasia muinas- ning rahvateaduse tundmaõppimisel. ESA jatkuva teadusliku väljaannete-seeriana on moodustumas keskorganiks kõnesolnud ala arkeoloogia ja etnograafia jaoks; niisuguse väljaande puudus andis end seni vastavas üldkirjanduses teravalt tunda. Tuleb jääda huviga ootama järgnevatel köidete ilmumist.

E. Laid.

*

A. M. Tallgren, Euroopa muinasaeg pronksiaja algusest ajaloolise ajani. Tartu Ülikooli Arkeoloogia kabineti toimetused V, 179 lk. + 92 joon. Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastus, Tartus 1927.

Prof. A. M. Tallgreni poolt eesti keeles avaldatud Euroopa muinasaeg kokkuvõtte käsitleb aega metallide tarvituseletulekust (pronksiaja algusest) kuni ajaloolise ajani, s. t. Ida-Euroopa jaoks umbes 3000 aasta pikkust ajajärku. Töö aluseks on olnud loengud, mis peetud Tartu ülikoolis sügispoolaastal 1920. Autori nimi tagab töö asjatundlikkust ja väärtust. Kokkuvõtte Euroopa muinasaegast on mõeldud kõigepealt õpperaamatuna üliõpilasile, kuid on kirjutatud niivõrra kergesti loetavana ja ülevaatlikuna, et pakub kindlasti huvi väga laiule lugijaskonnale.

Vastav ajakohane ülevaade Euroopa muinasaegast ei puudunud seni mitte ainult eesti keeles, vaid ka üldse meil enam-vähem kättesaadavas muinasteaduslikus üldkirjanduses. Robert Forrer'i „Urgeschichte des Europäers“, Stuttgart 1908, ei ole mitte ainult tublisti vananenud, vaid ka kaunis katkendlik ja väheülevaatlik, Hoernes-Behn'i „Kultur der Urzeit“ II, Sammlung Göschen, nr. 565, uus väljaanne a. 1922, on ülevaate saamiseks enam kohane, kuid selles puudub esialgu ka just rauaega käsitlev osa. Mõlema eelpool nimetatud töö puuduseks meie seisukohalt tuleb pidada seda, et nad suhteliselt väga vähe ja mõnes osas pea sugugi ei käsitle Ida-Euroopa, eriti Venemaa ainekku. Tallgreni „Euroopa muinasaeg“ seevastu on käsitledud ajajärk nähtud suurelt osalt just meie maade ja Ida-Euroopa seisukohalt, ja nii pakub see töö siis ka kindlasti Baltimaade, Venemaa, Soome ja Skandinaavia lugejaskonnale enam kui kokkuvõtted, mis kirjutatud Lääne-Euroopa muinasteaduslikust ainekust lähtudes.

Tallgreni „Euroopa muinasaeg“ on väga vähesel määral kompilatiivne töö, vaid põhjeneb väga suurelt osalt autori enda uurimistele, eriti mis puutub Ida-Euroopa ja Aasia muinasteaduslikesse küsimusisse. Samalt alalt pakub teos mitte ainult ülevaate-tõena, vaid ka teaduslikult uut.

Suhteliselt palju tähelepanu on pööratud ka Eesti ainekule, mis meie lugeja seisukohalt eriti kasulik, seda enam, et seni eesti keeles puudub veel populaarselt ülevaatlilik töö kodumaa muinasaegast. Eesti rauaega puutuva peatüki „Euroopa muinasaeg“ on kirjutatud mag. M. Schmiedehelm.

Ka üksikasjus, niipalju kui allkirjutatu neid on osanud tähele panna, on töö, tänu autori silmapaistvale asjatundlikkusele ja toimetajate hooele, täppis ja täielik. Tähtsamate teadlaste ja kaevamiste mainimisel oleks vast kasulik olnud juurde lisada vastavad aastaarvud; see oleks muutnud kirjelduse täpsamaks ja oleks lugejale mõ-

nelgi korral olnud huvitav. Lk. 168 Muuromi naise peapaelte kirjelduse ebaselgus sõltub tõenäoliselt mõnest redaktsiooniveast.

Töö alul nimetab prof. Tallgren, et ta on tahtnud „Euroopa muinasajas“ mainitud ala kultuurarengut käsitleda enam reljeefis, peatuda peaaegselt kultuuri õitseajal, vahele jättes üksikasju. Säärane kirjeldamisviis on ülevaate tööle, kus on muidu kasutada väga suur materjal ja lõpmatuid detaile, suureks kasuks ja annab lühida, mitte ülekoormatud, kuid samal ajal kujuka pildi. Viimased omadused iseloomustavadki „Euroopa muinasaega“ ja on peale muu eelpool mainitu selle positiivseid külgi.

Prof. Tallgren on eestikeelset populaarteaduslikku kirjandust rikastanud õige tähelepanudava tööga, mis kindlasti mõnda loetavamasse keelde tõlgituna pakuks suurt huvi ka muinasteaduslikus üldkirjanduses.

E. Laid.

*

Lujo Brentano, Eine Geschichte der wirtschaftlichen Entwicklung Englands. I Bd.: Von den Anfängen bis gegen Ende des 15. Jahrhunderts, Jeena 1927, 396 lk. II Bd.: Die Zeit des Merkantilismus, Jeena 1927, 453 lk. III Bd.: Die Zeit der Befreiung und Neuorganisation, I Hälfte: Das Aufsteigen des Bürgertums und der Arbeiterklasse, Jeena 1928, 666 lk.

Sotsiaalreformistliku liberalismi tunnustatud vanameister prof. Lujo Brentano on oma kõrgest vanadusest hoolimata asunud suurejoonelise Inglise majandusajaloo koostamisele ja üllatavalt ruttu üksteise järel ilmutanud kolm tüsedat köidet sellest tööst, mis käsitleb Inglise majandusolude arengut alates ajajärgust enne Britannia vallutamist roomlaste poolt ja ulatudes kuni Macdonaldi valitsuse langemiseni 1924. a. Nii haaravad ilmunud köited Inglise emamaa majandusloo tervena, kuna kolmanda köite seni ilmunuta teine osa autori teadaande järgi käsitleb inglase levimist üle terve maakera, asumaade vabanemist ja nende vahekorra kujunemist emamaaga. Viimase osa ilmunisega saame järjekulult põhjapaneva teose Inglise majandusloo kõigi ajajärgude ja eri külgede kohta.

Just säärase töö järgi tunni seni teravat vajadust. Tõsi küll: Inglise majanduslool alalt võime osutada pika rea äärmiselt suure teadusliku väärtusega eriuurimusi, nagu seda on mitmed P. Vinogradovi, T. Rogersi ja paljude teiste omad. Ka ei puudu meil häid ülevaateid Inglise majanduslool eri ajajärgude kohta. Tuletagem meelde näit. W. J. Ashley tunnustatud teost *Introduction to English economic history* (London 1888), Inglise keskaja kohta käivaid E. Lipsoni (*Introduction to the economic history of England*, I, Oxford 1915), G. Brodritzi (*Englische Wirtschaftsgeschichte*, I, Jeena 1918) ja L. F. Salzmani (*English industries in the middle ages*, Oxford 1923) töid ja Inglise uuemat majanduslikku arengut jälgivaid ülevaateid W. Cunninghami (*The growth of English industry and commerce in modern times*, 1882), H. Levy (*Die englische Wirtschaft*, Berlin 1922) j. t. sulest. Kuid need tööd kas ei käsitle tervet Inglise majandusloogu algusest peale kuni praeguse ajani või on liiga lühikesed või jälle vananenud. Seepärast täidab Brentano küllalt laiades raames kavatsatud teos tähtsa lünga olevas majandusloolises kirjanduses.

Nagu autor töö eessõnas seletab, on see välja kasvanud loenguist Inglise majanduslool üle, mida ta mitmes ülikoolis pidanud alates juba aastast 1872. Sellega on autoril küllalt aega olnud süvenemiseks selle ala kohta olemasolevasse äärmiselt suuresse erikirjandusse. Tõepoolest kasutab Brentano ohtralt teiste uurijate tulemusi, keskaja agraar-ajaloo suhtes eriti palju näit. P. Vinogradovi omi. Kuid seejuures suhtub ta — nagu see tema sarnase omapärase mõtteja juures pole teistsi mieldavgi — teiste uurijate väiteisse tarviliku kriitikaga ja arendab mitmel puhul, nagu näit. keskaegsete kaupmeeste-gildide küsimuses, mille kohta ta juba ennemini üles seadnud oma tuntud teooria, omapäraseid, iseseisvale uurimisele tugivaid vaateid. Kõige selle juures ei taha B. töö olla „vollständige Erzählung aller Tatsachen der englischen Wirtschaftsgeschichte“, vaid otsib peamiselt vastust küsimusele: milline oli Inglise ürgne majandusorganisatsioon, mis pärast viimane muutus ja kuidas see sai selleks, mis see praegu on. Hoolimata säärasest sihst hindab autor kõrgelt ka konkreetseid, huvitavaid ajaloolisi üksikasju ja esitab neid küllaltki suurel määral. Asudes seisukohal, et „teaduse ülesandeks on selgitada asjade, nii nagu need tõesti on, kausaalset siduvust“, on autor

püüdnud hoiduda igasuguseist liigselt üldistavaist skeemest, mis tema arvates ei suuda katta tõelikkust kõiges selle kirevuses ja mitmekesisuses.

Tundub isegi, et Brentano oma umbusklikkuses igasuguste dedutseerimiste ja skematiseerimiste vastu on mõnikord läinud liiga kaugele. Näit. ei leia me tema juures A. Toynbee tööst *Lectures on the industrial revolution of the 18. century in England* (London 1884) peale kodanikuõiguse omandanud mõistet „tööstuslik revolutsioon“ ei pealkirjus ega ka muidu materjali jaotuses. Selle läbi ei ole aga midagi kasu saadud, vaid vastupidi: need suured muutused Inglise tööstuselus XVIII sajandi lõpul, mis harilikult ühendatakse mõistega „tööstuslik revolutsioon“, esinevad oma mitmesuguste tagajärgedega laiali pillutatul 2. ja 3. köite mitmes eri peatükis ega moodusta seepärast mingisugust tervikut. Töö puudusist tuleb veel märkida mõningaid väiksemaid ebatäpsusi, mis mõnes kohas on silma puutunud. Näit. teeb ka Brentano (I. köide, lk. 298) väga sageli esineva vea, väites, et Narva linn olevat kuulunud Hansa liitu.

Brentano ei piirdu oma teoses kaugelgtki kitsasmajanduslikkude küsimustega, vaid käsitleb kaunis üksikasjaliselt majanduslikel suhteil tugivaid ühiskondlikke ja mõnikord ka poliitilisi nähtusi. Nii leiame 3. köites rida peatükke säärase küsimuste üle, nagu ametühingute areng, ühistegevus, töökaitseseadused, chartistide liikumine, korteriküsimus j. m. Kõige õeldu põhjal peaks selge olema, et Brentano suurteos, mis pealegi kirjutatud Saksa teadusmehe kohta ebahariliku elavuse ja ladususega, väärrib kõigi sotsiaalküsimusist huvitatud isikute tõsist tähelepanu. P. T.

*

Märkus n. n. liivi talurahvaõiguse eesti murdosa juurde. „Mitteilungen aus der livländischen Geschichte“ 23. köites (Riia 1924—26) on prof. L. Arbusov uuesti välja annud niinimetatud liivi talurahvaõiguse eestikeelse tõlke murdosa, mille Tallinna linnaarhivaar G. v. Hansen omal ajal üles leidis Tallinna raearhiivis. Seejuures teeb ta kindlaks, et trahvirahade jaotamise kohta käiv lause, mida selle murdosa esimene väljaandja Willem Reiman (vt. Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft 1893, lk. 113 j. j.) pidas artikkel V lisaks, on eriline artikkel ja vastab n. n. liivi talurahvaõiguse 37. (Riia käsikirjas 44.) artiklile. Arbusovi käsituses kõlavad artiklid järgmiselt:

V. Joxsep ux sullana temma perremehe jurest erre enne ko temma ast veljass on siess kaddup temma palck keick sest [nuchtlussest].

VI. Nuchtlusest sap se issandt iix kolmass ossa, ninck iix ossa se kirck, ninck kolmass ossa se kess kaiwap.

Reimani tõlge viib sõna „keick“ esimese lause juurde ja sõnad „sest nuchtlusest“ teise lause juurde ja tõlgib nad sõnadega „von dieser Strafe“. See on aga vastolus eelkäiva osa mõttega. Nüüd teeb Arbusov ettepaneku tema poolt sulgude vahele paigutatud sõna juhul, kui seda mitte ei tuleks tõlkida sõnadega „zur Strafe“ (mis on ilmselt võimata), maha tõmmata kui dittograafia tõttu tekkinud osa. Selle läbi saaks aga asja vähe parandada, sest sel korral oleksid sõnad „keick sest“ täiesti mõttetud; igal juhul võiks sõna „keick“ veel kuidagi pooldada lause lõpus. Kuid vastav saksakeelne tekst (liivi talurahvaõigus art. 37: „Allent wat men gyfft . . .“) tõestab, et lõige tuleb teha sõna „palck“ järel ja et artikkel VI peab algama sõnadega „keick sest nuchtlusest sap . . .“. Järjelikult on sulgude vahele paigutatud sõna dittograafia. Vastavalt sellele puudub ka nende artiklite saksakeelneis algpärandeis (liivi talurahvaõigus art. 45, Riia käsikirjas art. 43) sõna „lhon“ resp. „lohn“ ees sõna „ganzer“.

H. Laakmann.

Toimetuse märkus.

Trükitööliste streigi tõttu on käesoleva numbril ilmumine üle kahe kuu viibinud, mida lugejaid palume lahkesti vabandada. Järgmine number ilmub õigel ajal, s. t. käesoleva aasta oktoobrikuus.

Vastutav toimetaja: P. Troberg.

Väljaandja: Akadeemiline Ajaloo-Selts.

H. Laakmanni trükk, Tartu 1928.

Akadeemilise Ajaloo-Seltsi väljaanne

„AJALOOLINE AJAKIRI“

jatkab käesoleval aastal senisel kujul oma ilmumist. Ta seab enda ülesandeks tõlgendada meil ajaloolisi harrastusi, äratada huvi ajaloo, eeskätt meie rahva ajaloo vastu võimalikult laiemais ringkonnis väljaspool uurijate ja ajaloo õppijate kitsaid rühmi. Vastavate artiklite, ülevaadete ja arvustuste kaudu jälgib „Ajalooline Ajakiri“ nii kodumaa kui ka üldise ajaloo uurimise edusamme meil ja mujal.

Seni on „Ajaloolises Ajakirjas“ kirjutisi avaldanud: prof. W. Anderson, prof. P. Bauman, prof. J. Bergman (Rootsi), prof. A. R. Cederberg, O. Freymuth, O. Greiffenhagen, T. Holm (Rootsi), dr. P. Johansen, E. Kerem, R. Kleis, dr. Arvi Korhonen (Soome), H. Kruus, prof. J. Kõpp, E. Laid, L. Leesment, F. Leinbock, O. Liiv, L. Metslang, H. Moora, H. Mühlberg, Fr. Nineve, prof. H. Oldekop †, H. Ottenson, prof. A. Pridik, prof. K. Ramul, G. Rauch, H. Sepp, prof. O. Sild, prof. W. Süss, prof. A. M. Tallgren (Soome), dots. P. Treiberg, N. Treumuth, J. Vasar, K. Vilhelmson, dr. E. Virányi, dr. Fr. Westling † (Rootsi) ja prof. A. H. Wirkkunen † (Soome). Peale eelnimetatute on veel lahkesti kaastööd lubanud: G. Vihgrabs (Läti), prof. V. Voionmaa (Soome) j. t.

„Ajaloolise Ajakirja“ tellimishind: 2 kr. 40 s. aastas. Üksik number 70 senti. Kuulutuste lehekülg — 10 krooni, 1/2 lehekülge — 5 krooni jne.

Talitus asub: Tartu, K.-Ü. „Loodus“, Vana tän. 1. Tellimisi võtavad vastu ka kõik E. V. postiasutised.

Järgmine number ilmub oktoobrikuus. 1922. aasta-käigust on veel saada üksikuid numbreid — à 30 senti. Järgmisi aastakäike on veel saada, 1923 aastakäik — à 1 kr. 60 senti, 1924., 1925. ja 1926. aastakäik — à 2 krooni, 1927. aastakäik — à 2 kr. 40 senti.